

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

ПЕРЕОПИЛЕНІ

Системна російська політика знищення
української ідентичності дітей

СПЕЦІАЛЬНА ДОПОВІДЬ
Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
щодо ситуації із забезпеченням прав дитини
в умовах збройної агресії проти України

ЗМІСТ

Від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.....	4
Вступ.....	6
РОЗДІЛ 1. Примусове переміщення дітей на тимчасово окуповані території України та депортація дітей на територію РФ і РБ	10
Примусове переміщення та депортація українських дітей: загальний огляд ситуації	10
Насильницьке передавання українських дітей у російські родини	13
Нав'язування громадянам України громадянства РФ	17
РОЗДІЛ 2. Впровадження російських стандартів освіти та культурна політика на тимчасово окупованій території України	20
Освітній процес: російські стандарти навчання та «патріотичне виховання»	20
Мілітаризація формальної та позашкільної освіти.....	24
Експансивна культурна політика РФ на тимчасово окупованих територіях України: стирання української ідентичності.....	29
РОЗДІЛ 3. Дії влади України, спрямовані на захист українських дітей та повернення їх на підконтрольну Уряду України територію	37
Документування фактів та розслідування воєнних злочинів проти дітей та притягнення винних до відповідальності: національні та міжнародні зусилля	38
Санкційна політика	43
Координація зусиль різних державних органів влади для забезпечення найкращих інтересів дитини	44
План BRING KIDS BACK UA	45
Центр захисту прав дитини	46
Реабілітація та реінтеграція	47
Збір інформації та фіксація всіх випадків порушень прав дитини.....	48
РОЗДІЛ 4. Міжнародні інструменти моніторингу дотримання прав дитини та фіксації міжнародних злочинів	56
Звіт Генерального Секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів.....	57
Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини.....	57
Незалежна міжнародна слідча комісія ООН щодо України.....	57
Московський механізм ОБСЄ.....	57
Рекомендації	60
Перелік скорочень.....	61

Від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Навесні 2022 року світ був шокований жорстокістю Російської Федерації та необґрунтованістю повномасштабного вторгнення в Україну. Окупація півдня, сходу і півночі країни ішла в супроводі з безпрецедентно жорстокими і масовими воєнними злочинами проти цивільного, мирного населення, зокрема проти дітей.

Ми побачили Бучу, Ірпінь, Ізюм, Херсон. Тисячі загиблих цивільних страждали не лише від бойових дій, а здебільшого від злочинів, які над ними вчиняли російські військовослужбовці. Цивільних примусово тримали в підвалах та у складських приміщеннях. Людей катували та ґвалтували у власних домівках на очах у їхніх дітей, та й самих дітей піддавали сексу-

альному насиллю. Позасудові страти проводили просто на вулицях, а поховання відбувалися у дворах домівок.

Світ побачив організовані росіянами дитячі катівні в Херсоні, куди неповнолітні потрапляли за підтримку української держави, через приналежність батьків до сил оборони або тільки за підозрою у «шпіонажі». На перших шпальтах світових медіа опинилися фото масових поховань в Ізюмі, на Харківщині, де в спільних могилах могли ховати цілі родини.

Але на тлі звірств, які були наочними, тривав ще один не менш важкий міжнародний злочин — злочин депортації. Злочин, який забирає майбутнє, але його жертв не видно після деокупації. Вони зникли. Тисячі дітей у примусовий спосіб були вивезені російськими військовослужбовцями вглиб тимчасово окупованих територій України та територію Росії. Це були діти з інституційних закладів: сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які мали батьків, проте з різних причин були не поряд із ними у дні окупації. Це були діти у закладах сімейних форм виховання. Це були й діти, чиї батьки загинули або були роз'єднані із ними під час проходження «фільтрації».

Примусове переміщення та депортація були множинними, вони тривають і нині, у 2024 році. Під виглядом «оздоровлення» чи «лікування» дітей і далі переміщують на територію Росії та Білорусі. Все це відбувається попри ордери на арешт, які отримали від Міжнародного кримінального суду президент Російської Федерації Володимир Путін та Уповноважена при президентові РФ з прав дитини Марія Львова-Белова.

У минулорічній спеціальній доповіді, яка вийшла в квітні 2023 року: «НЕРОЗКВІТЛІ. Порушення прав українських дітей на ТОТ України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація»¹ — ми зосередили увагу на питаннях злочину депортації та примусового переміщення українських дітей. Нова доповідь «ПЕРЕОПИЛЕНІ. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей» має показати довгострокові наслідки перебування українських дітей на території Росії та «союзної» Білорусі, а також на тимчасово окупованих територіях України. На територіях, де Росія поширила не лише своє законодавство, але й свою репресивну машину та

¹ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Нерозквітлі. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація»: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/>

інструменти пропаганди. У доповіді ми спиралися на досвід дітей, які пережили депортацію та примусове переміщення, яких піддавали мілітаризації, перевихованню та примусовому впливу, мета якого — повне знищення їхньої національної ідентичності й переведення дітей з української в іншу національну групу. Це є ознакою геноциду. Ці діти пройшли опитування в створеному нами Центрі захисту прав дитини в Києві, а наразі проходять повну психосоціальну реабілітацію.

За понад два роки «великої» війни Росія не дозволила створити жодного «зеленого» евакуаційного коридору, який надав би можливість дітям покинути небезпечні окуповані території. Дітей, які проживали на захопленій Росією території України, країна-агресор стала сприймати як її власність, із якою окупаційна влада нібито має право робити що завгодно: переміщати, депортувати, влаштовувати в російські родини під опіку чи віддавати в усиновлення, знищувати інформацію про їхнє українське походження, змінюючи імена та прізвища, дати народження, примушувати до набуття громадянства РФ. Але головне — окупанти вважають, нібито мають право перевиховувати у нових російських громадян сотні тисяч дітей, адже за різними оцінками на ТОТ України продовжують перебувати понад півтора мільйона дітей. Усі вони під ризиком вчинення щодо них воєнних злочинів, зокрема й депортації.

На цих територіях панує атмосфера страху. І сьогодні діти на окупованих територіях України почали свій день, навіть у дитсадках, з прослуховування гімну Російської Федерації. А далі частину з них чекає зустріч з героєм так званої «СВО», який розповідатиме про те, як він вбивав українців. Частина школярів сьогодні сядуть за парти, названі іменами вчорашніх убивць. На жаль, це все реалії сьогодення в окупації.

У доповіді аналізується інформація з відкритих джерел, які вказують на системність і спланованість дій Російської Федерації заради винищення всього українського: про це свідчать і ухвалене законодавство в сфері громадянства, освіти, соціальної політики, і тактики роботи на окупованих територіях зі створення атмосфери страху через наявність української ідентичності, знищення культурних об'єктів і освітніх закладів. Це заборона проявлення української ідентичності через мову, шанування свят та традицій. Це фізичне переслідування, залякування та знищення носіїв ідентичності — українських учителів, культурних діячів, лідерів місцевого самоврядування та громадськості.

У доповіді також міститься інформація про дії української держави та зусилля громадянського суспільства й органів влади для повернення українських дітей, їх реабілітації та реінтеграції. Окремі розділи присвячені роботі із консолідації міжнародної спільноти навколо теми повернення дітей. Зокрема, завдяки реалізації пункту 4 Української Формули Миру Президента України Володимира Зеленського, яку координує мій офіс, та створенню у грудні 2023 року Міжнародної Коаліції за повернення українських дітей, до складу якої увійшло вже понад 37 країн.

Рекомендації у доповіді адресовані і державним органам влади України, і міжнародній спільноті. Ми закликаємо не лише до ухвалення рішень про захист українських дітей, а й до того, щоб ці рішення впроваджували у життя. Щоб кожна українська дитина мала право знати, що вона українець чи українка, і що вона має право жити в родині та в мирі, у власній країні.

Висловлюю щиру подяку за участь у написанні Спеціальної доповіді «ПЕРЕОПИЛЕНІ. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей» експертам Громадянській мережі «Опора», ICUV – International Centre for Ukrainian Victory, Центру прав людини ZMINA, Регіональному центру прав людини.

Дмитро Лубінець

Вступ

Широкомасштабна збройна агресія проти України, яка триває третій рік, суттєво впливає на все населення України. Втім, діти через вік та залежність від дорослих або держави перебувають в особливо вразливому стані, а це покладає і на Україну, і на державу-агресора додаткові зобов'язання щодо забезпечення прав дітей, гарантування їхньої безпеки, єдності родин, незалучення їх до збройного конфлікту та убезпечення дітей від зміни їхньої ідентичності. Окрім загальних прав дитини, в умовах збройного конфлікту для дітей передбачений особливий захист – виняткова повага та убезпечення від будь-якого виду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, також забезпечують захист і допомогу, які потрібні дітям з огляду на їхній вік або з будь-якої іншої причини². Спеціальні норми стосуються також евакуації дітей (зокрема, і виділення єдиної підстави для переміщення дітей за межі окупованої території в іноземну державу: це невідкладні причини, пов'язані зі станом здоров'я чи лікуванням дітей³), піклування про них з урахуванням віросповідання, культурних традицій⁴, мови та національності⁵, ідентифікації дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків⁶ тощо.

Окупація частини території України, яка почалася у 2014 році із захоплення російською армією Кримського півострова, продовжилася окупацією окремих районів Донецької та Луганщини, а в 2022 році – території низки областей України, частина з яких і досі залишається окупованою. Станом на початок лютого 2024 року окупованими вважається близько 26 % території України⁷ в межах Донецької, Запорізької, Луганської, Харківської, Херсонської областей та АР Крим і міста Севастополь. І на цій території, тимчасово окупованій РФ, далі проживають громадяни України, зокрема й діти. За оцінками правозахисників, близько 1,6 млн українських дітей продовжує перебувати на ТОТ України⁸, що створює для них значні ризики. Точна кількість дітей наразі невідома через відсутність доступу до територій і через низьку довіру до російських статистичних даних, які стосуються ситуації на ТОТ України.

Російська Федерація у 2014 році незаконно поширила своє законодавство спочатку на тимчасово окуповану територію АР Крим та міста Севастополь, а у 2022 році і на території Донецької, Запорізької, Луганської, Херсонської областей. Як результат у регіонах України, захоплених Росією, відбуваються процеси примусової паспортизації та нав'язування громадянства РФ, впроваджуються освітні стандарти країни-агресора, знищуються українські бібліотеки, пам'ятки культури тощо. Весь час від початку збройної агресії проти України Росія проводила депортацію українських дітей. Після початку широкомасштабного вторгнення у 2022 році масштаби депортації суттєво зросли, втім сам принцип та мета депортації залишилися незмінними: всі дії РФ щодо українських дітей спрямовані на їхнє перевиховання й знищення української ідентичності.

Російська Федерація, як і Україна, є стороною договорів з гуманітарного права, які застосовуються до міжнародних збройних конфліктів: це Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція IV, 1949) та Додат-

2 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року ред. від 08.12.2005, стаття 77: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

3 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року ред. від 08.12.2005, стаття 78: *ibid.*

4 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 24: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5 *Ibid.*, стаття 50.

6 *Ibid.*

7 Близько 26 % території України поки залишаються окупованими Росією – Зеленський / Укрінформ, 05.02.2024: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3822910-blizko-26-teritorii-ukraini-poki-zalisautsa-okupovanimi-rosieuzelenskij.html>

8 ГО ЦГП «Альменда», РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо політики реінтеграції дітей та молоді, які перебували в окупації. Режим доступу: <https://almenda.org/wp-content/uploads/2024/03/Dorozhnyia-karta-shchodo-polityky-reintehratsii-ditey-ta-molodi.pdf>

ковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I, 1977 рік). Інші відповідні міжнародні договори включають: Статут ООН (1945), Європейську конвенцію Ради Європи з прав людини (ETS № 5, 1950 рік), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років щодо законів і звичаїв сухопутної війни, Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид 1948 року), Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998), Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2010), Конвенцію ООН про права дитини (1989) та додаткові протоколи до неї. Проте Росія не дотримується взятих на себе міжнародних зобов'язань і не лише продовжує чинити збройну агресію проти України, яка сама по собі є серйозним порушенням міжнародного права, а й реалізує системну політику щодо винищення української ідентичності дітей, які залишаються на ТОТ України чи перебувають на території РФ внаслідок депортації.

Женевські конвенції містять норму, що окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків. Вона за будь-яких обставин не повинна змінювати їхнього громадянського статусу або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій. Якщо місцеві установи виявляться неспроможними забезпечити утримання та освіту дітей, окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів, щоб забезпечити ними дітей, які втратили батьків чи були з ними розлучені в результаті війни, і які не мають можливості отримати необхідне піклування з боку близького родича або друга; навчання слід проводити за можливості особами їхньої національності, мови та релігії⁹.

Окрім міжнародно-правового виміру, є й особистісний. Відомі дослідники ідентичності Ерік Еріксон і Генрі Тайфель¹⁰ визначали такі складові ідентичності як когнітивна, емоційна та поведінкова. Росія впливає на ідентичність дітей у всіх трьох

9 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 50: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

10 Tajfel H. Social identity and intergroup relations/ H. Tajfel. – Cambridge and Paris, 1982: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=q0wFY3Dcu1MC&oi=fnd&pg=PR11&dq=Tajfel+H.+Social+identity+and+intergroup+relations/+H.+Tajfel.+--+Cambridge+and+Paris.+1982&ots=qxoqxa9oHu&sig=zYmu27cdB2O7Lbb4JPcJrCQ8Vs4&redir_esc=y#v=onepage&q=Tajfel%20H.%20Social%20identity%20and%20intergroup%20relations%2F%20H.%20Tajfel.%20-%20Cambridge%20and%20Paris.%201982&f=false

вимірах: когнітивному (знання про себе, як про українців, про свій народ, про українську культуру, історію та мову, про відмінності між народами); емоційно-ціннісному (те, що викликає відчуття приналежності до ідентичності; росіяни пропонують дітям відчуття страху і сорому за українську ідентичність, яке можна формувати середовищем, законодавством та практикою); поведінковому (втрата навички говорити і спілкуватися, писати українською мовою, вивчати історію, знати й шанувати свята та традиції родини та країни, читати книжки свого народу).

Росія і надалі впроваджує комплексну систематичну державну політику з винищення української ідентичності дітей, зокрема в такі способи:

(1) примусове переміщення дітей на тимчасово окуповані території України та депортацію дітей на територію РФ, які не підпадають під стандарти евакуації згідно з міжнародним гуманітарним правом, адже єдиними законними підставами для переміщення дітей в межах окупованої території є міркування безпеки або особливо вагомні причини військового характеру¹¹, а переміщення дітей до іншої держави можливе лише за наявності невідкладних причин, пов'язаних зі станом здоров'я чи лікуванням дітей¹². Відповідно, переміщення, яке вчиняє Росія, є порушенням міжнародного гуманітарного права та може становити воєнний злочин та/або злочин проти людяності¹³;

(2) впровадження російських стандартів освіти на окупованих територіях, що суперечить зобов'язанням держави-окупанта поважати право дитини на збереження індивідуальності¹⁴, враховувати у будь-якому догляді за дитиною її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову¹⁵. Крім того, необхідно доручати освіту дітей до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, людям із такими самими культурними традиціями, за можливості особам їхньої національності, мови та релігії¹⁶;

(3) милітаризація українських дітей, переміщених на тимчасово окуповані території України та територію РФ, що порушує заборону пропаганди військової служби, спрямованої на жителів окупованих територій¹⁷. Крім того, враховуючи систематичність цих заходів, а також вразливість категорії, на яку вони спрямовані, а саме неповнолітніх, ці заходи можуть становити воєнний злочин у формі примусу до служби у збройних силах ворога¹⁸;

(4) примусова зміна громадянства дітей на окупованих територіях України;

(5) влаштування українських дітей в сім'ї громадян РФ.

Усе це порушує заборону зміни громадянського статусу дітей¹⁹.

Сукупно із примусовим переміщенням та депортаціями, нав'язуванням російської культури та освіти простежується спрямування таких дій на розірвання зв'язків дітей з їхньою національною групою та унеможливлення їх подальшого повернення на батьківщину. Вразливість дітей як категорії також визначається через несформованість

¹¹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 49: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

¹² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року ред. від 08.12.2005, стаття 78: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

¹³ Римський статут міжнародного кримінального суду, ред. від 17.07.1998 (набрання чинності 01.07.2002), статті 7 (1) (d), 8 (2) (a) (vii)-1 та 8 (2) (b) (viii): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

¹⁴ Конвенції про права дитини ред. від 16.11.2023, стаття 20: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

¹⁵ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 24: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

¹⁶ Ibid., стаття 50.

¹⁷ Ibid., стаття 51.

¹⁸ Римський статут міжнародного кримінального суду, ред. від 17.07.1998 (набрання чинності 01.07.2002), стаття 8 (2) (a) (v): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

¹⁹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 50: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

Візит дітей з нових регіонів до двох столиць відбувається в рамках Загальноросійської програми культурно-освітніх маршрутів для школярів Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької та Херсонської областей «Культурна карта 4+85».

свідомості та внаслідок цього підвищеної небезпеки зовнішнього впливу на неї. В умовах збройного конфлікту, а тим більше окупації, яка створює небезпечне та водночас чуже середовище, руйнуючи усталені зв'язки дитини в громаді, додатковий вплив на свідомість дитини наносить ще більше шкоди. Дії Російської Федерації, описані далі в доповіді, спрямовані на зміну усвідомлення дітьми власної національної ідентичності та приналежності. Через грубі порушення, такі як депортація та примусове переміщення, фізично розривають зв'язки та вилучають дитину зі звичного середовища. Для розірвання ментальних зв'язків РФ також вчиняє дії, що порушують й інші зобов'язання, зокрема, щодо забезпечення навчання рідною мовою, з урахуванням релігії та етнічної приналежності. Тоді як нав'язування російської культури не є самостійним порушенням, важливо враховувати намір цих заходів, а також загальний контекст, в якому їх застосовують. Сукупно з фізичним розірванням зв'язків, а також підміною освіти, нав'язування культури є складовою зміни національної ідентичності. Більше того, навчання дітей передбачає також урахування їхньої культурної приналежності. Мілітаризація освіти й дозвілля, своєю чергою, спрямована на подальше використання зміни національної свідомості дітей для перетворення їх не тільки на представників іншої національної групи, але й на одиниці збройних сил держави-агресора, заохочення до фізичного знищення представників їхньої власної національної групи.

У сукупності такі дії мають ознаки злочину геноциду в формі насильницького передавання дітей з однієї людської групи в іншу^{20,21}.

Ця спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини зосереджена на системних порушеннях прав дитини, які відбуваються на ТОТ України, в контексті зміни та знищення української ідентичності дітей, а також щодо українських дітей, які через вчинений злочин депортації перебувають на території РФ та РБ. Доповідь охоплює період з 24 лютого 2022 року до 1 червня 2024 року. Доповідь ґрунтується на інформації, отриманій Уповноваженим від державних органів України, зі звітів національних та міжнародних громадських організацій, з відкритих джерел, а також на даних, отриманих безпосередньо від дітей, яких повернули на підконтрольну Уряду України територію з тимчасово окупованої території України чи території РФ.

20 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ред. від 09.12.1948 (набрання чинності 13.02.1955), стаття 2 (е): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

21 Римський статут міжнародного кримінального суду, ред. від 17.07.1998 (набрання чинності 01.07.2002), стаття 6 (е): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

РОЗДІЛ 1. Примусове переміщення дітей на тимчасово окуповані території України та депортація дітей на територію РФ і РБ

Примусове переміщення та депортація українських дітей: загальний огляд ситуації

Примусове переміщення та депортація українських дітей до РФ розпочалися під час збройної агресії проти України у 2014 році. Зокрема, вже у 2014 році було зафіксовано 12 відповідних випадків у рамках реалізації соціального проекту «Радіо Росії» – «Потяг надії»²², а у 2015 році громадяни Росії всиновили 43 дитини-сироти з окупованого Кримського півострова. Їх вивезли в Краснодарський і Забайкальський краї, а також у Ленінградську область²³. Подібні процеси перед повномасштабним вторгненням відбувалися в окупованих регіонах Донецької й Луганської областей. Проте факти можливого передавання ставали відомими частіше, ніж щодо Криму, і на вимогу України Федеральна міграційна служба РФ повертала дітей на підконтрольну Україні територію²⁴.

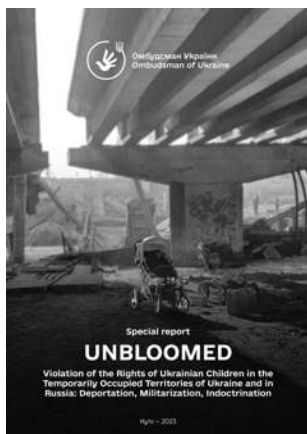
Масштабна кампанія примусового переміщення та депортації, що розпочалася за кілька днів до повномасштабного вторгнення, була детально висвітлена у Спеціальній доповіді «НЕРОЗКВІТЛІ»²⁵. Ідеться про депортацію як у рамках так званої «евакуації» з окупованих територій Донецької, Луганської, а згодом Херсонської та Запорізької областей, так і в рамках «відправки у табори», «оздоровлення» та «диспансеризації» в межах окупованої території та на територію РФ та РБ.

22 «Поезд надежды – Крым», випуски 274–275. Режим доступу: <https://yandexwebcache.net/yandbtm?fmode=inject&t-m=1718301087&tld=ru&lang=ru&la=1717553152&text=https%3A//deti.radiorus.ru/hopetrain/118&url=https%3A//deti.radiorus.ru/hopetrain/118&I0n=ru&mime=html&sign=1a2bd902920605671137449f2fc9d043&keyno=0&mode=text>

23 В Крыму за год усыновили более 40 детей: РИА Новости, Крым. Режим доступу: <https://crimea.ria.ru/20160605/1105416548.html>

24 В России невозможно усыновить ребёнка из ДНР и ЛНР. Режим доступу: <https://izborskiy-club.livejournal.com/232723.html>

25 Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Нерозквітлі. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, милітаризація, індоктринація»: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/osoblyvosti-standovshcha-ditei-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriakh#prymusove-peremishchennia>

Двоє дівчат 2021 року народження виховувалися у Херсонському обласному будинку дитини (ХОБД) й перебували в закладі з квітня 2021 року зі статусом «тимчасово». В березні 2022 року батьки дівчат поліпшили умови проживання та готувалися до повернення дітей у родину. Через повномасштабне вторгнення Росії на територію України цього не сталося: окупаційна влада відмовила у поверненні дітей, і дівчат примусово перевезли з іншими вихованцями закладу до тимчасово окупованої території, а саме до Сімферополя (АР Крим), у так званий «ГБУЗ дитбудинок “Йолочка”». В грудні 2023 року батьки дівчат підірвалися на міні, яку залишили російські військовослужбовці, обоє загинули. Рідний дядько з боку батька звернувся до Офісу Омбудсманна України з проханням сприяти у встановленні опіки та поверненні дітей з ТОТ. Лише у лютому 2024 року за сприяння Омбудсманна України дітей вдалося повернути їхньому законному представнику.

Станом на 15 травня 2024 року 19 546 українських дітей вважаються депортованими та/або примусово переміщеними²⁶. Проте, ця цифра не остаточна, адже відображає лише ту кількість депортованих та/або примусово переміщених на ТОТ України дітей, про яких відомо державі Україна. Встановлення фактів примусового переміщення та депортації ускладнене обмеженням доступом до окупованої території, відсутністю доступу до території РФ, а також систематичними відмовами представників Росії надати інформацію про депортованих та примусово переміщених дітей.

В російських медіа наприкінці 2023 року та у 2024 році значно знизилась кількість новин про так звану «евакуацію» дітей. Спричинено це, вірогідно, як більшою обережністю офіційних представників держави через видачу Міжнародним кримінальним судом ордерів на арешт президента РФ та Уповноваженої з прав дитини при президентові РФ, так і відсутністю «нових» окупованих територій України. Утім, Росія активно продовжує кампанії відправки дітей з окупованих територій в табори та на «лікування».

У рамках відправлення в табори в Росії використовують програму «регіонів-шефів», в межах якої регіони РФ, призначені «шефами» регіонів на окупованій території України, забезпечують відправку українських дітей в табори на окупованій території й у Росії. Зокрема, у квітні 2024 року повідомлялося, що для школярів з окупованої частини Херсонської області України виділено майже 3000 безкоштовних путівок до таборів в окупованому Криму, а також на Кубані, в Адигеї та в Поволжі²⁷.

350 школярів з окупованої частини Запорізької області відправляють у табори в Мурманській області РФ²⁸.

²⁶ Портал «Діти війни», станом на 15.05.2024 року: <https://childrenofwar.gov.ua>

²⁷ Дети Херсонской области этим летом отдохнут в лучших детских лагерях России / Последние новости – Kherson.life: <https://kherson.life/kherson/deti-hersonskoj-oblasti-etim-letom-otdohnut-v-luchshih-detskih-lageryah-rossii/>

²⁸ 350 школьников из Запорожской области поедут отдыхать на русский Север – KP.RU: <https://www.zap.kp.ru/online/news/5805811/>

За інформацією, зібраною Центром прав людини ZMINA, триває й вивезення українських дітей з окупованої території в табори на території Республіки Білорусь. Ще 15 вересня 2021 року самопроголошений президент Білорусі Александр Лукашенко підписав розпорядження щодо оздоровлення «групи дітей з Донецької області» на базі дитячого освітньо-оздоровчого центру «Зубрьонок»²⁹. Більшість із 150 дітей, що прибули у Білорусь в ході цього «оздоровлення», – вихованці дитячих будинків Донецька³⁰.

Із початку повномасштабного вторгнення і до 30 жовтня 2023 року до таборів на території Білорусі вивезли щонайменше 2442 дитини з окупованої території України³¹. Офіційні білоруські медіа подають цифру «більше, ніж 3000 дітей»³².

Зокрема, у червні 2022 року група з 30 дітей, деякі з яких мають інвалідність, з Донецька та Маріуполя перебувала у санаторії «Волма» (РБ)³³. У вересні 2022 року у «Дубраву» привозять 150 дітей від 5 до 15 років з Донбасу на «оздоровлення»³⁴. За сприяння Алексея Талая у жовтні в «Дубраву» вже прибуває група

з понад 300 дітей з Донецька, Маріуполя, Єнакієво, Дебальцево, Горлівки, Іловайська, Голубівки (фігурує як Кіровськ) та Волновахи. Також зазначається, що приїхали діти з Херсонської та Запорізької областей³⁵. Схожі новини з'являються майже щомісяця.

Більшість цих дітей мають батьків, які надають дозвіл на вивезення дитини, проте важко оцінити, наскільки вільним є такий вибір в умовах окупації. Варто також звернути увагу на інформацію, що від людей, які очолюють навчальні заклади на окупованих територіях, вимагають надати списки учнів віком від 6 до 15 років, котрі належать до певних «пільгових категорій» та мають бажання поїхати «на відпочинок та оздоровлення» у дитячий табір «Дубрава» у Білорусі³⁶. Окреме занепокоєння викликають факти вивезення до Білорусі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і відсутності підтвердженої інформації щодо повернення цих дітей.

В січні 2024 року в санаторії «Дубровенка» на території РБ перебувало 35 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з Антрацитівської спеціальної школи-інтернату³⁷. У березні 2024 року з'явилась інформація про перебування на «оздоровленні» в Білорусі 40 дітей з окупованої частини Херсонщини, серед яких діти, що втратили батьків під час повномасштабного вторгнення, та діти-сироти³⁸.

29 Подписано распоряжение об организации отдыха и оздоровления группы детей из Донецкой области в белорусском «Зубренке» / Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь: <https://president.gov.by/ru/events/podpisano-rasporyazhenie-ob-organizacii-otdyha-i-ozdorovleniya-gruppy-detey-iz-doneckoy-oblasti-v-belorusskom-zubrenke>

30 Более 150 юных ребят из Донецкой области приехали на оздоровление в Беларусь / Панорама: <https://youtu.be/ngVu14-qgOg>

31 Belarus' collaboration with russia in the systematic deportation of ukraine's children, 12.12.2023: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/b024b68ca6e54ecdadec2e79fa779f2d/data>

32 Более 3000 детей Донбасса с 2021 года отдохнули и прошли реабилитацию в Беларуси / Телеграм-канал ATN_NEWS, 20.11.2023: https://t.me/ATN_BTRC/105129%20%5b69

33 Беларусь сегодня. В Червенском районе проходят реабилитацию дети из Донбасса. Режим доступа: <https://www.sb.by/articles/letu-bez-vzryvov-snaryadov-i-svista-pul.html>

34 Дети Донбасса приехали на оздоровление в Беларусь / Телеграм-канал ATN_NEWS, 05.09.2022: https://t.me/ATN_BTRC/74096

35 Очередная группа детей из Донбасса прибыла в Беларусь / Sputnik Беларусь, 13.10.2022: <https://sputnik.by/20221013/ocherednaya-gruppa-detey-iz-donbassa-pribyla-v-belarus---video-1067946881.html>

36 Білорусь краде українських дітей / Kiborg News, 05.06.2023: <https://kiborg.news/2023/06/05/bilorus-krade-ukrayinskyh-ditej/>

37 Еще из Херсонщины не отдыхали детки / Салідарнасць, 11.01.2024: <https://gazetaby.plus/post/eshhe-iz-xersonshiny-ne-otdyxali-detki/197391/>

38 В приоритете дети из многодетных семей, эвакуированных из зоны боевых действий / Салідарнасць, 20.03.2024: <https://gazetaby.plus/post/v-prioritete-deti-iz-mnogodetnyx-semej-evakuirovannyx-iz-zony-boevyx-d/198976/>

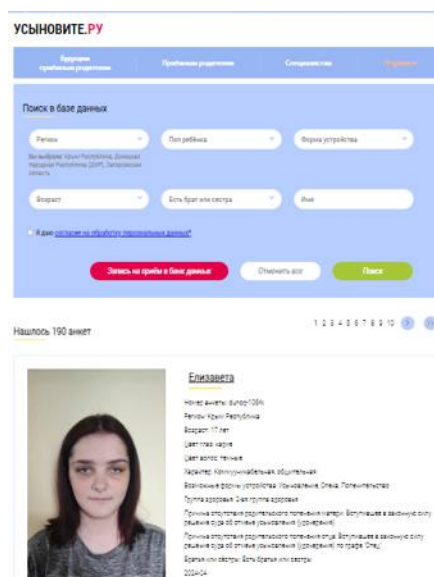
The atmosphere in Mogilev on May 9th and a tour to Buinichskoye Field. Photos from the Instagram account talai_fond

Представники РФ продовжують і відправляти українських дітей «на лікування». Гуманітарний штаб «Єдиної Росії», зокрема, повідомив, що з часу його заснування у квітні 2022 року до квітня 2024 року відправили 1500 дітей з окупованої території України та Белгородської області РФ до федеральних клінік «на лікування», і зупинятися у цій «допомозі» не планують³⁹.

Продовження цих програм свідчить про те, що українські діти, які перебувають на ТОТ України, є під ризиком примусового переміщення та депортації, чи то у формі «евакуації», чи то «відправки в табори» та «на оздоровлення». Не виключаючи той факт, що в окремих випадках батьки чи законні опікуни надають добровільний дозвіл на відправку дітей у табори чи «на лікування», потрібно також враховувати загальну атмосферу примусу та страху на окупованій території України. В таких умовах виникають питання щодо того, чи була згода на таке відправлення вільною. Окремо занепокоєння викликає становище дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та тих дітей, чиї батьки або законні опікуни загинули під час повномасштабного вторгнення. Згоду на переміщення таких дітей, всупереч нормам міжнародного гуманітарного права, дають очільники установ, розміщених на окупованій території, призначені окупаційною владою.

Насильницьке передавання українських дітей у російські родини

Одним із найнебезпечніших наслідків депортації є насильницьке передавання українських дітей у російські родини, яке розпочалося з моменту окупації Кримського півострова. Усиновлення українських сиріт з Кримського півострова стало можливим через неправомірне поширення російського законодавства на окуповану територію, а також автоматичне визнання цих дітей громадянами Росії. Тож діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, були включені в регіональний банк даних дітей, позбавлених батьківського піклування, інформація з якого відображається в єдиному Федеральному банку даних РФ. Це дозволяє родинам

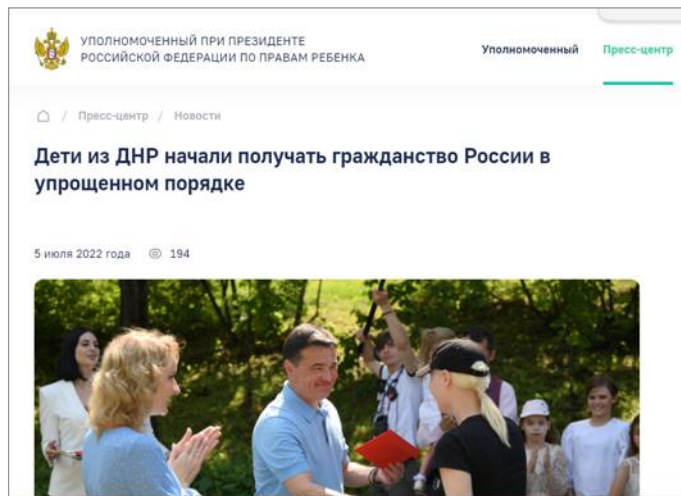
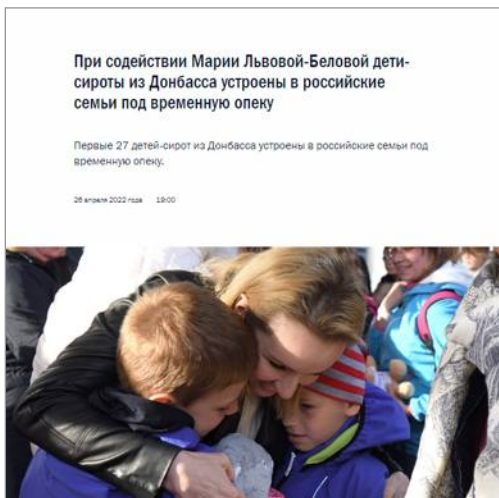
³⁹ Гуманитарный штаб ЕР отправил на лечение 1,5 тысячи детей из Донбасса / 15-Й РЕГИОН: <https://region15.ru/gumanitarnyj-shtab-er-otpravil-na-lechenie-1-5-tysyachi-detej-iz-donbassa/>

з будь-якого регіону Росії досі усиновлювати українських дітей з тимчасово окупованої території АР Крим в звичайному порядку відповідно до російського законодавства. Нині сім'ю у Росії шукають для щонайменше 153 сиріт з території так званої «Республіки Крим» та 11 сиріт з міста Севастополя, які народилися до початку окупації Кримського півострова⁴⁰.

Подібні процеси перед повномасштабним вторгненням відбувалися і в окупованих регіонах Донецької і Луганської областей.

Після початку повномасштабного вторгнення діяння, спрямовані на насильницьке передавання українських дітей у російські родини, не просто тривали, а й набули широкомасштабного й систематичного характеру.

Перший випадок насильницького передавання українських дітей у російські родини після початку повномасштабного вторгнення зафіксовано 23 квітня 2022 року. У цей день 27 дітей, вивезених з тимчасово окупованих територій України, віддали під опіку 10 російським сім'ям. У процесі передавання взяли участь сама Марія Львова-Белова, губернатор Московської області Андрій Воробйов, радник голови так званої «ДНР» з прав дитини Елеонора Федоренко та дитячий омбудсмен Підмосков'я Ксенія Мішонова. За російськими даними, всі діти мали братів і сестер. Віковий діапазон – від 3 років до 17 років. Четверо дітей мали інвалідність через фенілкетонурію, ментальні порушення (зокрема, аутизм), епілепсію та порушення опорно-рухового апарату. Серед сімей, в які передали українських дітей, також знайшлися ті, «які мають практику прийому дітей з Донбасу з 2014 року». Сім'ї та депортовані українські діти нині проживають у Богородському, Домодедовському, Волоколамському, Серпуховському, Талдомському, Чеховському та інших міських округах Підмосков'я⁴¹. 5 липня 2022 року дітям були надані документи про набуття у спрощеному порядку громадянства РФ⁴².

15 липня 2022 року ще до шести регіонів Росії вивезли та передали в родини 108 українських дітей. У Московській області одна сім'я взяла під опіку 9 дітей, три сім'ї – по 8 дітей. У Тулі три родини взяли на виховання по 4 дитини, одна родина – 5 дітей. Під час передавання дітей Марія Львова-Белова повідомила, що вже 50 дітей проживають в прийомних родинах Московської області. Було також озвучено плани щодо передавання дітей під опіку в Ямало-Ненецькому автономному окрузі, Воронежській та Калузькій областях⁴³.

40 Портал «Усыновите.ру». Режим доступа: <https://www.usynovite.ru/db/>

41 При содействии Марии Львовой-Беловой дети-сироты из Донбасса устроены в российские семьи под временную опеку / Президент России: <http://kremlin.ru/events/administration/68286>

42 Дети из ДНР начали получать гражданство России в упрощенном порядке / Пресс-служба Уполномоченного при Президенте Российской Федерации по правам ребенка, 5.07.2022: <https://deti.gov.ru/Press-Centr/news/962>

43 В ближайшее время приемные семьи 6 регионов России возьмут под опеку 108 детей из ДНР / Пресс-служба Уполномоченного при Президенте Российской Федерации по правам ребенка, 15.07.2022: <https://archive.ph/Zi9n6#selection-1043.13-1043.95>

Результатом активного впровадження заходів щодо встановлення опіки над депортованими українськими дітьми стало передавання щонайменше 380 з них в російські родини лише протягом квітня-жовтня 2022 року. Крім того, згідно з даними Регіонального центру прав людини, зібраними з відкритих джерел, насильницьке передавання відбувалося і в 2023 році та поширилося на 24 регіони держави-агресора.

В грудні 2023 року родина Віктора Філонова, учасника так званої «СВО», і Марії Філонової, голови обласного штабу Комітету сімей воїнів Вітчизни, взяла під опіку 7-річного Олега з окупованої Донецької області. Дитина з інвалідністю була депортована в Росію у листопаді 2022 року й внесена до бази сиріт Великолуцького дитячого будинку. Родина наполягає, що буде виховувати хлопчика як «патріота Росії». Примітно, що про передавання українських дітей у родини в 2023 році, як і про Псковську область як регіон відповідних діянь, уповноважена Львова-Белова не згадувала.

У квітні 2024 року стало відомо про ще один випадок: росіянка взяла під опіку хлопчика, якого з окупованої території Донецької області, разом з братом та сестрою, вивезли в Росію та помістили в інтернат у Підмосков'ї. Взяти брата та сестру дитини прийомна матір відмовилася, 16-річній сестрі хлопчика російський суд в опіці також відмовив. В результаті хлопчика усиновили, а його особисті дані – ім'я, прізвище, по батькові та місце народження – змінили, незважаючи на спротив самої дитини⁴⁴.

За результатами комплексного аналізу інформації з відкритих джерел, проведеного Регіональним центром прав людини, про 48 ресурсних родин та 85 прийомних батьків, в які було насильницьки передано 158 депортованих українських дітей, а також про 378 неповнолітніх з України, поверхневі відомості про яких можна знайти в інтернеті, було виявлено, що:

- найчисельнішою статеві-віковою групою насильницьки переданих у російські родини українських дітей є хлопці 14–17 років. У цій віковій категорії їх на 71 % більше, ніж дівчат;
- серед осіб, які протиправно встановили опіку над депортованими українськими дітьми, преважують освітяни;
- так звані «ресурсні сім'ї», тобто родини, на утриманні яких також перебувають російські діти, були залучені до реалізації насильницького передавання через стимулювання (фінансове або ідеологічне) та підбурювання з боку опікунських органів або релігійної спільноти;
- території окупованих з 2014 року Луганської та Донецької областей стали своєрідним хабом, у якому українських дітей, зокрема з інших регіонів, утримували до моменту подальшої депортації і насильницького передавання в російські родини⁴⁵.

Серед російських регіонів, в які було передано українських дітей, лідером за кількістю випадків встановлення опіки є Московська область – 118 дітей (31 % від озвученої російськими офіційними особами кількості переданих у родини дітей загалом). Це можна пояснити передусім швидкістю включення в реалізацію злочинної політики, наближеністю до державного кордону України, фінансовими заохоченнями. Так, на офіційному сайті Уряду Московської області зазначено, що у Підмосков'ї щомісячно прийомна сім'я, яка виховує дітей-сиріт із так званих «Л/ДНР», отримує до 65 тис. рублів на дитину залежно від віку та здоров'я. У цю суму входять:

- щорічна допомога – 38 тис. рублів;
- щомісячне утримання – від 11 до 20 тис. рублів;
- винагорода батькам залежно від здоров'я дитини – від 9,2 тис. до 25 тис. рублів;

44 Расследование: как усыновляют украденных из Украины детей. Эксклюзив Дожда / Телеканал Дождь, 27.04.2024: <https://www.youtube.com/watch?v=l5DOIA81RO8>

45 Регіональний центр прав людини детально проаналізував інформацію про 136 українських дітей, яких було насильницьки передано в родини росіян: вік, стать, регіони, з яких депортували дітей, та суб'єкти РФ, які брали участь в спрощенні оформлення незаконної опіки / Regional Center for Human Rights, 22.01.2024: https://www.facebook.com/RCHR.Crimea/posts/688537093433298?locale=uk_UA

- компенсація за проїзд у транспорті;
- компенсація за проїзд до місця відпочинку та путівка на відпочинок усіх членів сім'ї;
- стипендія губернатора – 6 тис. рублів⁴⁶.

В цілому рівень фінансового заохочення залежить від регіону РФ. Крім того, в кожному із суб'єктів федерації прийомним родинам з українськими дітьми допомагають придбати житло⁴⁷, транспорт⁴⁸, іграшки⁴⁹ тощо.

У 2023 році стало відомо про факти незаконного усиновлення громадянами РФ українських дітей, депортованих після початку повномасштабного вторгнення. При цьому Марія Львова-Белова постійно заперечує цей факт, називаючи його «фейком»⁵⁰.

The image shows an official document from the Ministry of Social Development of the Moscow Region. The document is dated 31.10.2021 and concerns the adoption of a child from Ukraine. It mentions the name 'Маргарита Михайловна' and the date '31.10.2021 г.р.'. The document is signed by the head of the regional children's home and includes a blue official stamp.

Наприкінці серпня 2022 року дружина російського депутата та лідера партії «Справедлива Росія» Інна Варламова вивезла в Московську область двох дітей із Херсонського будинку дитини – 10-місячну Маргариту Прокопенко та 2-річного Іллю Ващенко. Офіційно дітей вивезли для «обстеження, визначення подальшої тактики лікування та проходження реабілітації». Проте, вже в листопаді 2022 року Подольський міський суд Московської області в пришвидшеному порядку розглянув справу про усиновлення Маргарити Прокопенко Інною Варламовою. Згідно з матеріалами журналістського розслідування видання «Важные истории», українській дівчинці було змінено ім'я та прізвище на «Марина Миронова», а також видано нове свідоцтво про народження. Сергій Миронов, своєю чергою, не визнає удочеріння.

За інформацією видання «Медуза» з посиланням на Міністерство освіти РФ у 2023 році, щонайменше 78 українських дітей були саме усиновлені російськими громадянами⁵¹. Усиновлення супроводжується численними порушеннями прав дитини (зокрема, на ідентичність, на ім'я, на воз'єднання з родиною тощо) і не відповідає її найкращим інтересам. 27 січня 2023 року Верховний комісар ООН з прав людини Філіппо Гранді підкреслив, що надання дітям (російського) громадянства або їх усиновлення суперечить фундаментальним принципам захисту дітей під час війни⁵².

46 Губернатор вручил награды семьям, взявшим на воспитание детей из ДНР и ЛНР / Пресс-служба Губернатора Московской области / Сергей Хакимов, 13.12.2022: <https://archive.ph/DLX34>

47 Воробьев навестил самую многочисленную приемную семью в РФ, взявшую 9 детей из Донбасса / РИАМО: <https://riamo.ru/article/572494/vorobev-navestil-samuyu-mnogochislennuyu-priemnyuyu-semyu-v-rf-vzyavshuyu-9-detej-iz-donbassa-xl>

48 Дети Донбасса – наши дети: сибирячка Лариса Лукина усыновила четверых / VN.RU: <https://dzen.ru/a/Y6U5v2laSh-VTtykb>

49 В Ноябрьске встретился с семьей Флегантовых. В этом году Светлана и Андрей взяли под опеку трёх сестёр из Донбасса / Телеграм-канал, 24.08.2022: https://t.me/artjukhov_da/425

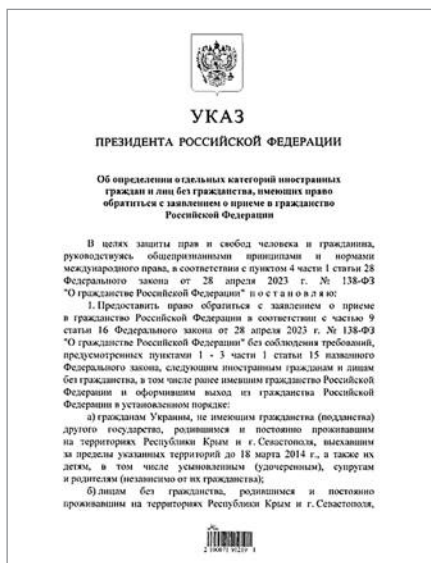
50 Львова-Белова развенчала пять украинских фейков о политике России по защите детей / <https://rg.ru/2023/08/09/lvova-belova-razvenchala-pyat-ukrainskih-fejkov-o-politike-rossii-po-zashchite-detej.html>

51 «Они могут начать противодействовать». Российские власти боятся детей, насильно вывезенных из Украины. Их пытаются «перевоспитать» и поставят под жесткий цифровой контроль. Расследование «Медузы» / Meduza, 11.03.2024: <https://meduza.io/feature/2024/03/11/oni-mogut-nachat-protivodeystvovat>

52 Max Funder. U.N. refugee chief: Russia violating principles of child protection in Ukraine / Reuters, 28.01.2023: <https://www.reuters.com/world/europe/un-refugee-chief-russia-violating-principles-child-protection-ukraine-2023-01-27/>

Нав'язування громадянам України громадянства РФ

Ще одним інструментом насильницького передавання дітей з однієї групи в іншу є нав'язування їм російського громадянства. Зміни до російського законодавства, які спрощують для громадян України набуття російського громадянства та створюють умови для нав'язування їм такого громадянства на 2023 рік, були розглянуті у доповіді «НЕРОЗКВІТЛІ»⁵³.

Проте, 4 січня 2024 року Президент Російської Федерації ухвалив Указ, що визначив категорії осіб, які можуть звертатися щодо отримання російського громадянства за спрощеною процедурою. Згідно з Указом, звертатися з заявою про прийняття у російське громадянство від імені дітей можуть опікуни, піклувальники і керівники дитячих закладів⁵⁴.

Положення щодо спрощеної системи набуття громадянства РФ для неповнолітніх містяться і у всіх чотирьох Федеральних законах, якими Росія незаконно включила до свого складу окуповані території Донецької⁵⁵, Луганської⁵⁶, Запорізької⁵⁷ та Херсонської⁵⁸ областей. Зокрема, у статті 5 кожного з них передбачено, що громадяни України, які на день «включення» території до складу РФ постійно на ній проживали, а також їхні неповнолітні діти

набувають громадянства РФ внаслідок визнання їх громадянами РФ, єдина умова – скласти присягу. При цьому особи, що не досягли 14 років, звільняються від складання присяги.

Для визнання дитини до 14 років громадянином РФ достатньо поданої їй законним представником заяви. Після цього на свідоцтві про народження дитини федеральним органом виконавчої влади в сфері внутрішніх справ або його територіальним органом ставиться позначка, що підтверджує наявність громадянства РФ.

Крім цього, згідно з положеннями російського законодавства, дитина від народження набуває громадянства РФ, якщо її батьки мають громадянство РФ, або якщо один із батьків має громадянство РФ, а другий – іноземне громадянство, якщо така дитина народилася в Росії⁵⁹. Враховуючи незаконне включення окупованої території України до складу РФ, діти, народжені на цій території, в рамках російського правового режиму підпадають під це положення.

53 Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «НЕРОЗКВІТЛІ. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, милітаризація, індоктринація»: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/>

54 Указ Президента Российской Федерации от 04.01.2024 № 11 / Официальное опубликование правовых актов: <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202401040003>

55 Федеральный конституционный закон от 04.10.2022 № 5-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта – Донецкой Народной Республики»: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_428188/

56 Федеральный конституционный закон от 04.10.2022 № 6-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Луганской Народной Республики и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта – Луганской Народной Республики»: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_428184/

57 Федеральный конституционный закон от 04.10.2022 № 7-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Запорожской области и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта – Запорожской области»: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_428185/952b9ed707c9b0af0ae4eef8eb513f1063f1da74/

58 Федеральный конституционный закон от 04.10.2022 № 8-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Херсонской области и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта – Херсонской области»: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_428186/

59 Федеральный закон «О гражданстве Российской Федерации» от 28.04.2003 № 138-ФЗ (последняя редакция) статья 13/ КонсультантПлюс: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_445998/

Вказана інформація підтверджується і російською стороною. У своїх відповідях в межах розгляду доповідей країн-учасниць РФ зазначила, що «внаслідок політичної ситуації, що складається, громадяни РФ, які одночасно мають громадянство України, не пов'язані з нею політико-правовим зв'язком, через незалежні від них причини позбавлені можливості вийти з громадянства України і, як наслідок, набути весь комплекс прав і свобод громадянина Російської Федерації. Для дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, наявність громадянства України може стати перешкодою для їхнього життєвого облаштування на території Російської Федерації...»⁶⁰.

Враховуючи залежність громадянства дитини від громадянства батьків, варто також згадати про політику нав'язування громадянства РФ повнолітнім громадянам України, що проживають на ТОТ. Зокрема, серед засобів примусу, які до них застосовуються, зафіксовані погрози звільненням з роботи, припинення соціальних виплат на дітей, відмови у виплаті пенсій, неможливість отримання банківських карток, відмови у наданні медичних послуг, включно з доступом до життєво необхідних ліків, неможливість отримати документ про отримання освіти у школі, вилучення майна⁶¹. Засоби примусу включають також і погрози відібрати дітей у батьків⁶².

Катерина, 2010 року народження, на початку повномасштабного вторгнення проживала у в смт Верхній Рогачик Херсонської області з мамою та бабусею. Катерина не відвідувала школу в перші місці окупації, виходила на дистанційне навчання, хоча мамі неодноразово повідомляли про необхідність ходити до школи в окупації та згодом змушували віддати дитину до «оновленої російської школи». Потім школу зруйнували обстріли – і більше питання освіти не порушувалося. Матері дівчинки погрожували позбавленням батьківських прав, якщо вона не оформить паспорт РФ, тому вона була змушена його отримати. Будинок, де родина проживала все життя, був зруйнований. Після «прильоту» на подвір'ї іншого будинку, де вони оселилися у знайомих, родина вирішила виїжджати. При цьому попередні спроби виїхати не були реалізовані, бо російські військові не випускали з села, мотивуючи це тим, що на дорозі, якою родина мала намір виїхати, йдуть активні бойові дії. Були відсутні будь-які евакуаційні коридори чи можливості провести виїзд самостійно. Мати не випускала Катерину з подвір'я, оскільки були випадки викрадення дітей російськими військовими – так зникли дві дівчинки, яких вона знала, бо навчалася з ними в одній школі. Батьки дівчат заявили про зникнення дітей до сільської ради, але реакції не отримали. Повідомити до інших органів влади було неможливо. Світла, води та газу не було, родина придбала генератор та опалювала будинок дровами. В кінці городу на ділянці, де проживала родина, стояла артилерійська установка (гармата). Обстріли відбувалися кожного дня, розвідувальні дрони кружляли постійно, тому зайвий раз навіть на подвір'я не виходили.

Сім'я покинула смт Верхній Рогачик лише у січні 2023 року. Виїхали через ТОТ Крим та територію Росії. Наразі дитина та мати проживають у Київській області та проходять курс психосоціальної реабілітації.

Такі заходи є порушенням основоположних принципів міжнародного права, норм права прав людини, а також окремих принципів та норм міжнародного гуманітар-

60 Ответы Российской Федерации на перечень вопросов в связи с ее объединенными шестым и седьмым периодическими докладами / CRC/C/RUS/RQ/6-7 / пп. 92, 93: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhssn7Yf1zx0h12Adt9bkLmheuJNqCUBAQoeexX8MvG2nHN9wKTT7e%2FHbqhPwqCIMR-JOy%2FcB9ztF9ujcDR8YFZ9zHv25QN8gucBVp2Dfx%2BliZa1>

61 Нав'язування громадянам України громадянства РФ на окупованій території України та в РФ – Аналітичний звіт / коаліція «Україна. П'ята ранку»: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/03/passport_web.pdf

62 Russia Threatens Ukrainians Who Refuse Russian Citizenship / Human Rights Watch, 16.05.2023: <https://www.hrw.org/news/2023/05/16/russia-threatens-ukrainians-who-refuse-russian-citizenship>

ного права, зокрема, щодо збереження того ж стану, що був до окупації території, а також заборону примусу жителів окупованої території присягати на вірність державі-супротивнику⁶³. В контексті заходів щодо неповнолітніх, ці дії також порушують заборону змінювати громадянський статус дітей^{64,65}.

До початку повномасштабного вторгнення родина Тетяни та її доньки Лізи (імена змінені з міркувань безпеки) проживала в Маріуполі. Але наприкінці лютого в будинок, де мешкала родина, влучив танк, були значні руйнування, тому жити там стало неможливо. Тетяна з донькою знайшли притулок у церкві, проте й там було небезпечно. На подвір'я тимчасового прихистку впали осколки ракети, в результаті чого донька отримала поранення голови. Це стало останньою краплею, і Тетяна вирішила виїхати в безпечне для дитини місце.

Із Маріуполя вирушили пішки, згодом їх підвезли незнайомі люди до Таганрога (Російська Федерація) в центр тимчасового перебування, звідки родину забрали далекі родичі і перевезли до міста Сімферополь. Позаяк затримуватись на тимчасово окупованій території АР Крим родина не планувала, то й всіляко уникали отримання російських паспортів. Проте потрібно було виживати, тому для можливості отримання медичних та освітніх послуг вимушені були звернутись до міграційної служби РФ, де отримали документ зі статусом «временное убежище» («тимчасовий прихисток»). При цьому в них вилучили українські паспорти та свідоцтва про народження дітей. Коли Тетяна з Лізою готові були виїхати на підконтрольну Уряду України територію, вони знову звернулись до міграційної служби з вимогою повернути вилучені документи, і відразу стикнулись з відмовою у поверненні українських документів. Родині знадобилося два місяці, щоб забрати свої документи і покинути тимчасово окупований Крим. Під час проведення опитування в Центрі захисту прав дитини дівчинка Ліза повідомила, що була вимушена ходити в російську школу, де раз на тиждень призначали відповідального учня для підняття прапора країни-агресора та співали гімн Росії, що викликало у неї відчуття небезпеки. Дівчинка після повернення потребує психосоціальної реабілітації.

Отже, РФ продовжує послідовну політику примусового переміщення та депортації українських дітей, розпочату в 2014 році, не проводячи заходів щодо пошуку їхніх родичів та не інформуючи Україну про таке переміщення. Надалі дітей влаштовують в російські родини. Крім того, неповнолітнім та їхнім батькам нав'язують громадянство РФ, що також має безпосередній вплив на громадянський статус дітей. Ці дії РФ спрямовані на унеможливлення повернення дітей в Україну та повне розірвання їхнього зв'язку з українською національною групою. Такі дії російської сторони можуть містити ознаки злочину геноциду, адже потенційно призводять до біологічного винищення частини майбутнього покоління українців.

63 Нав'язування громадянства України громадянства РФ на окупованій території України та в РФ – Аналітичний звіт / коаліція «Україна. П'ята ранку»: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/03/passport_web.pdf

64 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 50: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

65 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (1 грудня 2023 – 29 лютого 2024), Управління Верховного комісара ООН з прав людини, п. 75: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-26-onchr-38th-periodic-report-ukr.pdf>

РОЗДІЛ 2. Впровадження російських стандартів освіти та культурна політика на тимчасово окупованій території України

Перебудовування системи освіти на територіях України, окупованих РФ після 2022 року, розпочалося одразу після захоплення і відбувалося за так званим «кримським» сценарієм – алгоритмом, вже раніше впровадженим Росією після окупації території АР Крим та міста Севастополь. Від початку окупації територій Запорізької й Херсонської областей, а також Донецької та Луганської областей у 2022 році відбувалося скорочення, припинення чи заборона українознавчих предметів та української мови в школах, велася мілітаризація освітнього процесу, запрацювали позашкільні молодіжні рухи «патріотичного виховання».

Освітній процес: російські стандарти навчання та «патріотичне виховання»

Російська влада доволі швидко після окупації «нових» територій України під час повномасштабної фази війни розпочала узгодження системи освіти на окупованих територіях з російською освітньою системою. Як встановила ГО «Центр громадянської просвіти “Альменда”», незаконні адміністрації територій, окупованих після 2022 року, змушували освітян перейти на російський бік через залякування або заміну їх на лояльних до Росії, а в частині шкіл проводили заміну керівництва освітніх закладів⁶⁶. Наприклад, на Херсонщині працівники освіти отримали листи від оку-

⁶⁶ Аналітичний звіт «“Кримський сценарій”: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях» / А. Воробйова, М. Суляліна. — Київ, 2023. — 72 с.: https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/02/Analitchnyy-zvit-%E2%80%9EKryms%CA%B9kyu-stsenariy-yak-Rosiy%CA%B9ka-Federatsiya-znyshchuye-ukrayins%CA%B9ku-identychnist%CA%B9-ditey-na-okupovanykh-terytoriyakh_ukr_Almenda_2022.pdf

паційної адміністрації⁶⁷ з вимогою продовжити навчальний процес «відповідно до Женевської конвенції задля уникнення гуманітарної катастрофи» та погрозами у разі відмови.

Попри посилення на умови Женевської конвенції щодо зобов'язання забезпечувати роботу навчальних закладів, навчання, всупереч цим положенням, відбувається російською мовою за російською освітньою програмою. Хоча можливість факультативного вивчення української мови декларується представниками окупаційних адміністрацій за достатньої кількості охочих, де-факто вивчення української мови не відбувається. Це також підтверджує той факт, що лише у вересні 2023 року заступник міністра просвіти РФ Александр Бугаєв заявив, що в «нові регіони» направили посібники з вивчення «класичної» української мови для 1–4 класів, посібників для середньої та старшої школи наразі немає⁶⁸. Цикли українознавчих предметів або суттєво скорочені, або скасовані. Ведеться заміна або перепідготовка шкільних вчителів⁶⁹, яку так званий «голова парламенту Криму» Владімір Константинов прямо називає «зачисткою»⁷⁰. Українська освіта в підпільному чи онлайн-форматі також провокує репресії з боку окупантів. Так, наприклад, двоє учнів середньої школи з різних населених пунктів Херсонщини, які звернулися до Центру захисту дітей після повернення на підконтрольну Уряду України територію, свідчили про постійні перевірки росіянами їхніх пристроїв. Усі очевидці, розповідаючи про систему освіти окупантів, заявляли про погрози позбавити батьків чи опікунів батьківських прав у разі відмови навчатися у підконтрольній росіянам школі. Також освіта стала додатковим інструментом нав'язування російського громадянства, адже щоб віддати дитину до школи, батьки чи опікуни спершу мусили отримати російський паспорт.

У жовтні 2022 року Валерія з тимчасово окупованої Херсонщини за згодою опікуна виїхала в Євпаторію (АР Крим) до табору «Лучистий». Тоді їй було 15 років. Про потребу виїхати до табору наполягали у школі. Зі слів дитини, автобуси з дітьми до табору супроводжували військові з автоматами. Так зване «оздоровлення» планувалося на 14 днів, проте Валерія провела в таборі майже два місяці. У таборі змушували співати гімн Росії та вставати під час його виконання, вчити російських пісень. Забороняли спілкуватися, читати і листуватися українською мовою. Також російська влада організувала шкільне навчання у школі, яка була поруч із табором. Валерія каже, що в школі також примушували ходити на заняття й «розмови про важливе», викладали «викривлену» історію та інші дисципліни російською мовою. Рідна мова Валерії – українська, і дівчинка розказувала про те, що їй було тяжко навчатися, її сварили за використання українських слів, знижували оцінки. На період перебування у таборі діти не були забезпечені ні належним одягом, ні гігієнічними наборами. Перебування у таборі значно затягнулося, а дитина не мала відповідного зимового одягу, тож Валерія зателефонувала бабусі та попросила, щоб та приїхала та забрала її з табору. Бабусю в цей час російські військовослужбовці теж вивезли з Херсонщини до Джанкою (ТОТ АР Крим) – вони вивозили цивільне населення під час відводу частини військ з Херсонщини для прикриття. Бабуся змогла приїхати до Євпаторії та забрати дівчину. Разом із дитиною бабуся поїхала

67 Вибір в освітян в окупації невеликий: сісти зараз за непокору або після звільнення за колаборацію. Розповідь учителя з Херсонщини / Тексти.org.ua, 30.06.2022: <https://texty.org.ua/articles/107110/vybir-v-osvityan-v-okupaciyi-nevelykyj-sisty-zaraz-za-nepokoru-abo-pislya-zvilnennya-za-koloboraciyu-rozpovid-uchytelya-z-hersonshyny/?src=main>

68 Минпросвещения России направило в новые регионы пособия по украинскому языку. ТАСС, 12.09.2023: <https://tass.ru/obschestvo/18719811>

69 Аналітичний звіт «"Кримський сценарій": як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях» / А. Воробйова, М. Суляліна. — Київ, 2023. — 72 с.: https://aimenda.org/wp-content/uploads/2023/02/Analitchnyy-zvit-%E2%80%9EKryms%CA%B9kyu-stsenariy-yak-Rosiys%CA%B9ka-Federatsiya-znyshchuye-ukrayins%CA%B9ku-identychnist%CA%B9-ditey-na-okupovanykh-terytoriyakh_ukr_Almenda_2022.pdf

70 Глава госсовета Крыма заявил, что учителя с полуострова поедут на освобождённые территории Украины выстраивать образование / Телеграм-канал Русская Весна Z: спецоперация на Украине и Донбассе, 18.04.2022: <https://t.me/rusvesnasu/17556>

до родичів у Генічеськ (ТОТ Херсонської області), де винайняли квартиру для проживання у грудні 2022 року, проте виїхати на підконтрольну Уряду України територію Валерія змогла тільки в серпні 2023 року. Валерія самостійно виїхала з окупованої території. Вона пройшла опитування в Центрі захисту прав дитини, влаштувалася на навчання до медичного коледжу у Києві. У 2023 році за підтримки спеціалістів Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України у Валерії з'явилась родина. Новим опікуном для Валерії стала Ольга. Наразі вони вчаться жити новою родиною та подорожують світом.

Індоктринація та мілітаризація дітей на тимчасово окупованих територіях України відбувається і через програму позакласного виховання **«Розмови про важливе»** (рос. – «Разговоры о важном»). Ця програма діє з вересня 2022 року, вона введена Міністерством просвіти РФ (рос. – «Минпросвещения») для всіх шкіл у Росії й на окупованих територіях України. Заняття відбуваються щопонеділка першим уроком після обов'язкової лінійки з виконанням гімну Росії та підняттям російського прапора⁷¹. Такі «бесіди» – частина «патріотичного виховання» країни-агресора.

Урок «Росія в світі».
Скадовськ,
Херсонська область

Під час цих «розмов» дітям розповідають про «досягнення Росії у різних галузях», нав'язують почуття обов'язку перед «батьківщиною», виправдовують історичний зв'язок «регіонів» з Росією й загалом так звану «СВО». У вересні 2023 року, до річниці псевдореферендумів на територіях України, тимчасово окупованих після 2022 року, зокрема, у школах Запорізької області провели бесіди⁷², де незаконне включення ТОТ України до складу РФ назвали «відновленням історичної справедливості»⁷³.

Ці заняття часто слугують точкою контакту між дітьми та російськими політиками. Наприклад, у листопаді 2023 року Генічеську школу № 2 відвідав так званий «сенатор Херсонської області» від Єдиної Росії (рос. – «Единой России») Ігор

71 Разговоры о важном. Цикл внеурочных занятий. Комплект методических материалов для педагогов: <https://razgovor.edsoo.ru/>

72 В Новенском сельском клубе прошла беседа-диалог «Разговоры о важном» / ZOV Мелитополь, 29.09.2023: <https://melitopol-news.ru/society/2023/09/29/53587.html>

73 Разговоры о важном «О присоединении ЛНР, ДНР, Херсонской и Запорожской областей к России». План-конспект занятий (6 класс): <https://nsportal.ru/shkola/vneklassnaya-rabota/library/2022/10/03/razgovory-o-vazhnom-o-prisoedinenii-lnr-dnr-hersonskoy>

Кастюкевіч. Він розповів про роль школярів у майбутньому Росії та наголосив, що «технологічний суверенітет слід захищати так само, як і державний»⁷⁴. Спеціально для школярів Херсонської області регіональний відділ «Єдиної Росії» запустив проєкт «Історичні бесіди», спрямований на формування проросійського сприйняття історії СРСР та Росії.

Окрім регулярних «розмов про важливе», до державних свят та пам'ятних дат також проводять так звані «уроки мужності», де прославляють подвиги радянської, російської й «інтернаціональних» армій у війнах, до яких була долучена Росія. Мета цих занять – «виховати повагу до збройних сил РФ» і сформувати готовність дітей «стати на захист батьківщини зі зброєю в руках». Часто до таких занять долучаються російські ветерани, що брали участь у війнах в Афганістані⁷⁵ або так званій «СВО»⁷⁶. Наприкінці «уроків мужності» дітей нерідко змушують долучитися до акції «Лист солдату», тобто писати листи підтримки для військових російських збройних сил та висловлювати «вдячність» російським солдатам за захоплення українських земель⁷⁷. Також на цих заняттях дітей заохочують вступати до «Юнармії»⁷⁸. При цьому, наприклад, в деяких кримських школах річні оцінки учням знижують через те, що вони не писали листи «учасникам СВО»⁷⁹.

Діти, які перебувають в таборах чи «на оздоровленні» в Білорусі, також долучаються до місцевих навчальних програм – «відпочинок» їм влаштовують без відриву від навчання, проте, за білоруською програмою⁸⁰. За інформацією, зібраною Центром прав людини ZMINA, окрім властивих російській програмі наративів щодо єдності історії та майбутнього російського, українського та білоруського народів, окрема увага в білоруській програмі приділяється концепції «геноциду білоруського народу».

У викладенні даної концепції особлива увага приділяється «нацистським колаборантам» та їхній національній приналежності – окремо виділяються представники латвійської, литовської, польської та української національних груп як основні «винуватці злочинів»⁸¹.

ВИДЕО БЕРДЯНСЬК 23.11.2023, 19:03

В рамках воєнно-патриотического виховання молодого покоління всіх школах нашої країни проводяться уроки мужества

74 «Единая Россия» провела «Разговор о важном» в Геническом Херсонской области, 13.11.2023: <https://er.ru/activity/news/edinaya-rossiya-provela-razgovor-o-vazhnom-v-genicheske-hersonskoj-oblasti>

75 Уроки мужества стали традиционными в школах Херсонской области / Таврия. Херсонская область, 09.12.2023: <https://archive.ph/dq5yf>

76 В рамках воєнно-патриотического виховання молодого покоління во всіх школах нашої країни проводяться уроки мужества – ZOV Бердянськ, 23.11.2023: <https://berdyansk-news.ru/society/2023/11/23/29902.html>

77 Аналітичний звіт ««Кримський сценарій»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях» / А. Воробйова, М. Суляліна. – Київ, 2023. – 72 с.: https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/02/Analitchnyy-zvit-%E2%80%9EKryms%CA%B9kyu-stsenariy-yak-Rosiys%CA%B9ka-Federatsiya-znyshchuye-ukrayins%CA%B9ku-identychnist%CA%B9-ditey-na-okupovanykh-terytoriyakh_ukr_Almenda_2022.pdf

78 Уроки мужества стали традиционными в школах Херсонской области / Таврия. Херсонская область, 09.12.2023: <https://archive.ph/dq5yf>

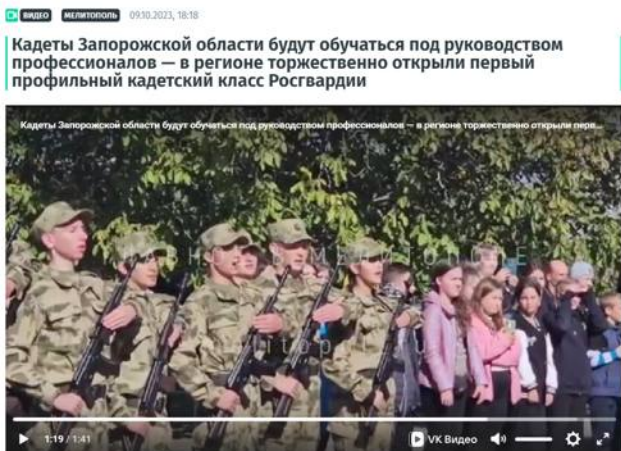
79 У Криму річні оцінки учням знижують через те, що вони не писали листи «учасникам СВО» / Кримська правозахисна група, 22.05.2024: <https://crimeahrg.org/uk/u-krimu-richni-ocinkini-uchnyam-znizhuyut-cherez-te-shho-voni-ne-pisali-listi-uchasnikam-svo/>

80 В Новополюцк прибыли на оздоровление и реабилитацию дети Донбасса / Витебские вести, 22.09.2023: <https://vitvesti.by/index.php/obshestvo/v-novopolotck-pribyli-na-ozdorovlenie-i-reabilitaciiu-deti-donbassa.html>

81 Genocide of the Belarusian people: информационно-аналитические материалы и документы / Генеральная прокуратура Республики Беларусь; под общей редакцией А. И. Шведа. – Минск: Беларусь, 2022. – 175 с.

Мілітаризація формальної та позашкільної освіти

З вересня 2023 року в школах на окупованих територіях Запорізької й Херсонської областей, як і в Криму, проводять програму «кадетських класів». Такі воєнізовані класи відкривають на основі договору між закладом освіти або «міністерствами освіти» регіонів України, окупованих Росією, та профільними органами РФ, часто за підтримки регіонального осередку партії «Єдина Росія». У Запорізькій області військові навчання для дітей проводить Росгвардія⁸², а у Херсонській області «кадетський клас» відкриває Слідчий комітет РФ⁸³. На території тимчасово окупованого Криму наразі діє 128 таких класів⁸⁴.

Як заявляє керівник управління виховної роботи Слідчого комітету РФ Сергій Петров⁸⁵, 40 % вихованців чотирьох кадетських корпусів їхнього відомства (у Москві, Санкт-Петербурзі, Волгограді та тимчасово окупованому Севастополі) — це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, тож Петров закликає таких дітей і з «нових регіонів» також вступати до кадетських корпусів та класів. Повноцінний кадетський корпус як окремий воєнізований навчальний заклад, окрім Севастополя, діє і в Луганську з 2014 року⁸⁶, а з 2018 року — в Алчевську⁸⁷.

У 2022 році до Комунального закладу «Куп'янська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Харківської обласної ради для отримання атестату про здобуття базової середньої освіти поїхав Андрій (ім'я змінено з міркувань безпеки). Того ж дня російські військовослужбовці, готуючись до відступу, закрили місто для в'їзду та виїзду, транспорт перестав ходити. Окупаційна влада примусово вивезла 13 дітей із комунального закладу до тимчасово окупованої території Луганської області. Дітей переміщували через міста Сватове й Старобільськ, після чого влаштували до інтернатного закладу міста Перевальськ.

Андрій розказував, що він не мав телефонного зв'язку та доступу до інтернету і не міг повідомити мамі, де він перебуває. Умови перебування були жахливі: спочатку вони спали на підлозі на матрацах, не були забезпечені повноцінним харчуванням та не навчалися.

82 Кадеты Запорозжской области будут обучаться под руководством профессионалов — в регионе торжественно открыли первый профильный кадетский класс Росгвардии / ZOV Бердянск, 09.10.2023: <https://berdyansk-news.ru/other/2023/10/09/25617.html>

83 В одной из школ Скадовска Херсонской области откроют кадетский класс / Город 24, 17.05.2023: https://gorod24.online/hersonskaya_oblast/news/318162-v_odnoy_iz_shkol_skadovska_hersonskoy_oblasti_otkroyut_kadetskiy_klass.html

84 Аналітичний звіт «Кримський сценарій»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях» / А. Воробйова, М. Суляліна. — Київ, 2023. — 72 с.: https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/02/Analitichnyy-zvit-%E2%80%9EKryms%CA%B9kyu-stsenariy-yak-Rosiy%CA%B9ka-Federatsiya-znyshchuye-ukrayins%CA%B9ku-identychnist%CA%B9-ditey-na-okupovanykh-terytoriyakh_ukr_Almenda_2022.pdf

85 Дети-сироты из новых регионов смогут поступать в кадетские корпуса СК / РИА Новости, 04.06.2023: <https://ria.ru/20230604/postuplenie-1876094163.html>

86 История Луганского кадетского корпуса / ГБОУ ЛНР «Республиканский казачий кадетский корпус имени маршала авиации Александра Ефимова»: <https://xn--80aidmfbdbc2bllhhgy.xn---7sb3aecmcv8d.xn--p1ai/page/static/school-history?uuid=da6baecc-5660-48d5-ba34-b724d352760c>

87 Торжественное открытие казачьего кадетского корпуса состоялось в Алчевске / Луганский информационный центр, 01.09.2018: <https://lug-info.com/news/torzhestvennoe-otkrytie-kazachego-kadetskogo-korpusa-sostoyalos-v-alchevske-foto-38037/>

Пізніше було організовано навчання, проте керівництво інтернатного закладу тиснуло, забороняли спілкування українською мовою між дітьми, змушували дітей слухати та вчити гімн Росії, вивчати спеціальні предмети, пов'язані з «русским міром», надягати військовий одяг російського зразка та брати участь в спеціальних заходах, які висвітлюють події «СВО». Якщо діти відмовлялися, на них тиснули та залякували. Також дітей притягали до виконання фізичних робіт: копання землі та розвантаження гуманітарної допомоги.

Враховуючи те, що територія Харківської області була окупована, і мати дитини не мала доступу до телефонного зв'язку та інтернету, хлопець тільки на початку жовтня за допомогою додатку WhatsApp зміг зв'язатися з мамою. Телефон для зв'язку надав директор інтернатного закладу.

Мати хлопця зв'язалася з керівництвом інтернатного закладу та під час розмови повідомила, що дитина має батьків і вони планують повернути дитину додому. Керівництво закладу погрожувало, що дитині буде надано статус «позбавлений батьківського піклування» для подальшого влаштування в російську родину. Через активні бойові дії, а також відсутність гуманітарних коридорів, за сприяння Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у березні 2023 року мати хлопчика особисто забрала його з Перевальська та дізналася, що їй сину було надано статус дитини, позбавленої батьківського піклування, готувалися документи для влаштування його під опіку чужою російською родиною.

На захоплених після початку повномасштабної фази війни територіях кадетських класи уже з'явилися в Старобільську Луганської області⁸⁸, Костянтинівці Запорізької області⁸⁹, Скадовську⁹⁰ та Щасливому⁹¹ Херсонської області. Кадети проходять програму фізичної й військової підготовки, завдяки якій зможуть згодом брати участь у патріотичних заходах Росгвардії та, подорослішавши, служити в російській армії. Організатори кадетських шкіл обіцяють випускникам пільги під час вступу до російських закладів вищої освіти – відбір поза конкурсом на військові й цивільні спеціальності⁹².

Росіяни активно розбудували систему позашкільних рухів та організацій, спрямованих на військово-патріотичне виховання на всіх етапах дорослішання дитини. Навчання «любові до батьківщини» розпочинається з першого класу, хоча нині на території Росії пілотують розширення патріотичної освіти й на дитячі садочки. Розглянемо інфраструктуру молодіжних рухів, розбудовану на ТОТ України.

«Рух перших» (рос. – «Движение первых») – федеральний рух дітей та молоді, започаткований наприкінці 2022 року буцімто за пропозицією кримської школярки Діани Красовської, яка «змогла особисто донести свою ідею» Владіміру Путіну⁹³. Фактично,

88 Первый на освобожденных территориях кадетский корпус открылся в Старобельске / Луганский информационный центр, 01.09.2023: <https://lug-info.com/news/pervyj-na-osvobozhdennyh-territoriyah-kadetskij-korpus-otkrylsya-v-starobel-ske/>

89 Кадеты Запорожской области будут обучаться под руководством профессионалов – в регионе торжественно открыли первый профильный кадетский класс Росгвардии / ZOV Мелитополь, 09.10.2023: <https://archive.ph/2EdqL#selection-425.0-425.152>

90 В школах Скадовского района российские войска создают «кадетские классы» – Генштаб ВСУ / Радио Свобода, 06.02.2023: <https://ru.krymr.com/a/news-ukraina-skadovskiy-rayon-rossiyskiye-voyska-sozdayut-kadetskiye-klassy/32258824.html>

91 В Счастливцевской школе открылся первый кадетский класс / Таврия. Херсонская область: https://dzen.ru/video/watch/6501b3f942d9c54a5306bc39?utm_referrer=www.google.com

92 В Запорожской области создадут первый кадетский класс Росгвардии / ZOV Мелитополь, 17.08.2023: <https://archive.ph/nWEwC#selection-427.0-427.64>

93 Предложившая создать «Движение первых» школьница посетила выставку «Россия» / Регнум, 05.12.2023: <https://regnum.ru/news/3850925>

рух є «реінкарнацією радянської “піонерії”». Організація об'єднує більшість російських молодіжних рухів, зокрема «Юнармію» (рос. — «Юнармию»), «Російський рух школярів» (рос. — «Российское движение школьников»), «Велику перерву» (рос. — «Большую перемену») та інші⁹⁴. Організація проголошує своєю місією «всебічне патріотичне виховання дітей» та закликає школярів ставати «достойними спадкоємцями першовідкривачів, засновників та першопрохідців, котрих вирізняє прагнення до перемоги»⁹⁵.

Основними напрямками⁹⁶ її роботи, серед іншого, визначені:

- дипломатичні й міжнародні відносини: «Вмій дружити» — залучення дітей для створення міжнародних молодіжних проектів. У рамках цього напрямку організують урочисті церемонії вручення паспортів громадян РФ для учасників руху, подібні заходи вже проводилися для 14-річних підлітків з окупованої Донеччини та Луганщини;
- культурно-мистецький напрям: «Створюй і надихай» — пропонує загальні мистецькі програми на кшталт навчання акторській справі, а також ідеологізовані програми, такі як «Класика перемоги», де школярів закликають «привітати свою країну» з «великою перемогою» у Другій світовій війні та в піснях, віршах та театральних постановках «зберігати історичну пам'ять разом»;
- напрям «патріотизму та історичної пам'яті»: «Служи Батьківщині!», який пропонує підліткам стати «хранителями історії» та «брати шефство над пам'ятними місцями».

Осередки, відомі як «первинні відділення», відкривають на базі закладів освіти. Учасниками «руху» можуть стати діти віком від 6 до 18 років. Дорослі можуть долучитися як «наставники». Для відбору потрібно заповнити заяву на сайті руху та підтвердити її електронним або фізичним підписом у первинному відділі організації упродовж 30 днів.

Прикметно, що одні з перших осередків руху з'явилися саме на ТОТ України — їх відкрили в грудні 2022 року в місті Генічеськ на базі школи № 1 та медичного учи-

94 «Движение первых»: Чем будет заниматься новая организация, какие ценности исповедует и как к ней присоединиться / RG.RU, 20.12.2022: <https://rg.ru/2022/12/20/dvizhenie-pervyh-chem-budet-zanimatsia-novaia-organizaciia-kakie-cennosti-ispoveduet-i-kak-k-nej-prisoedinitisia.html>

95 Сайт «Движения первых»: <https://xn--90acagbhgpca7c8c7f.xn--p1ai/directions>

96 Ibid.

лища⁹⁷. Координаційну раду руху в захопленій Росією частині Херсонської області очолив керівник обласної окупаційної адміністрації Володимир Сальдо. Наразі, за інформацією окупаційних органів влади, рух на окупованій Херсонщині налічує 59 первинних відділень та майже тисячу учасників. Учасників руху з окупованих територій України відправляють на всеросійські з'їзди дітей та молоді в Москву.

У Запорізькій області перший осередок руху з'явився у січні 2023 року на базі Мелітопольського багатопрофільного коледжу. Станом на кінець 2023 року на окупованих територіях Запорізькою області діють 194 осередки, що налічують понад 7000 учасників. Як повідомляють російські медіа, всього станом на грудень 2023 року в «Русі перших» більше 40 тисяч дітей в понад 1300 первинних регіональних осередках на окупованих територіях в Донецькій, Запорізькій, Луганській та Херсонській областях України⁹⁸.

ГО «Центр громадянської просвіти “Альменда”» фіксувала випадки використання в заходах руху символіки, яку російська армія використовує у бойових діях: «Z», «V» та «георгіївську стрічку». Так, у листопаді 2023 року на полігоні WarZone відбувся ключовий етап проекту «Зеркало Истории» для молоді 14–17 років, де проходили майстеркласи з початкової військової підготовки, практика стрільби за мішенями, інструктаж із керування дроном. У назві заходу використовується латинська літера Z – як символ російського вторгнення в Україну⁹⁹.

«Перші» також активно залучають дітей до заходів «підтримки» російських військових – написання «листів вдячності» військовослужбовцям російської армії, виготовлення «оберегів» та інших подарунків для них, тощо.

Молодше крило «Руху перших» – «Орлята Росії» (рос. – «Орлята России»), яке передбачає патріотичну освіту для найменших – учнів молодшої школи, а на території РФ тепер пілкують розширення «орлят» на заклади дошкільної освіти¹⁰⁰. Ця програма – аналог радянських «жовтенят». «Орлят» називають першою ланкою «патріотичної освіти» в Росії. Згідно із заявою так званого «міністерства освіти Херсонської області», лише на Херсонщині до «орлят» вступили 5700 школярів¹⁰¹. Хоча формально долучення до неї добровільне за згоди батьків, фактично вступ до організації є обов'язковим.

97 В Херсонской области открылись первые в России отделения Российского движения детей и молодежи «Движение Первых». Сайт Минпросвещения РФ, 20.12.2022: <https://web.archive.org/web/20221220210438/https://edu.gov.ru/press/6346/v-hersonskoy-oblasti-otkrylis-dva-pervichnyh-otdeleniya-rossiyskogo-dvizheniya-detey-i-molodezhi-dvizhenie-pervyh>

98 Движение Первых работает в новых регионах / RG.RU, 30.12.2023: <https://rg.ru/2023/12/13/vmeste-my-silnee.html>

99 Молодіжні рухи як інструмент індоктринації та мілітаризації на ТОТ України. Звіт / А. Воробйова, В. Потапова. – Київ: ЦГП «Альменда», 2023. – 40 с. – С. 14: <https://almenda.org/molodizhni-ruxi-yak-instrument-indoktrinacii-i-militarizacii-na-okupovanix-teritoriyax/>

100 Детсадовец, а ты стал патриотом?! Министр образования заявил, что проект «Орлята России» должен быть распространен и на детские сады. Что ждет малышей / Новая газета, 16.12.2023: <https://novayagazeta.ru/articles/2023/12/16/detsadovets-a-ty-stal-patriotom>

101 Более 5,7 тыс. детей в Херсонской области присоединились к «Орлятам России» / ТАСС, 05.02.2024: <https://tass.ru/obschestvo/19906271>

Згідно з правилами, усі учасники організації мають дотримуватися «законів орлят»: пишати своєю «батьківщиною», дружно, злагоджено та разом «робити добрі справи», поважати старших та піклуватися про молодших, прагнути вчитися новому та тримати слово¹⁰². Подібно до «Руху перших», навчання «орлят» також відбувається за рядом напрямів: «орлятко-лідер», «орлятко-ерудит», «орлятко-спортсмен», «орлятко-майстер», «орлятко-доброволець» (мається на увазі волонтерство), «орлятко-еколог» та «орлятко – хранитель історичної пам'яті». Також учні старших класів можуть ставати «наставниками» маленьких «орлят». Під час посвяти в ряди «орлят» діти клянуться дотримуватися «законів» орлят, а підлітки з «Руху перших» урочисто пов'язують їм знакові краватки.

Як повідомив Центр національного спротиву¹⁰³, в листопаді 2023 року всіх першокласників на окупованій території Херсонської області зарахували до «орлят», де вони змалечку отримуватимуть пропагандистське виховання. Програма функціонує і в окупованій Запорізькій області – там класи «орлят» сформували на базі 104 шкіл області¹⁰⁴.

«Юнармія» (рос. – «Юнармия») – мілітаризований «патріотичний» юнацький рух, заснований колишнім міністром оборони РФ Сергеем Шойгу у 2016 році. На тимчасово окупованих територіях у Запорізькій та Херсонській областях осередки «Юнармії» з'явилися у листопаді 2022 року¹⁰⁵. Діти, які долучилися до цієї ініціативи, проходять професійний військовий вишкіл за підтримки «ветеранів» збройних сил РФ та «Бойового братства», вивчають зброю та військову техніку. Вступити до руху можуть діти від 8 до 18 років, подавши заявку через мобільний застосунок «Юнармієць» (рос. – «Юнармеец») та надавши документи в місцевий відділ руху.

9 грудня 2023 року, на російський «день героїв батьківщини», окупанти оголосили, що 40 школярів з Мелітополя урочисто «присягнули на вірність юнармійському братству» та «пообіцяли дотримуватися традицій звияги, відваги і товариської взаємовиручки, вшановувати пам'ять героїв, що воювали за батьківщину та бути гідними громадянами Росії»¹⁰⁶. Упродовж 2023 року дітей долучали до заходів військового вишколу, патріотичного виховання і церемонії перепоховання радянських солдатів. У 2024 році окупанти планують відкрити нові загони «Юнармії» в Мелітополі й Бердянську, а також «Дім Юнармії» у Запорізькій області. Вихованцям «Юнармії» на-

¹⁰² Законы и традиции Орлят: <https://orlyatarussia.ru/zakony-i-traditsii-orlyat/>

¹⁰³ Ворог розробив нову програму промивки мізків українським дітям / Центр національного спротиву, 13.11.2023: <https://sprotyv.mod.gov.ua/vorog-rozrobiv-novu-programu-promyvku-mizkiv-ukrayinskym-dityam/>

¹⁰⁴ «Орлята России» продолжают работу в Запорожской области / МК.RU Запорожье, 26.02.2024: <https://www.mk-zap.ru/social/2024/02/26/orlyata-rossii-prodolzhayut-rabotu-v-zaporozhskoy-oblasti.html>

¹⁰⁵ Молодіжні рухи як інструмент індоктринації та мілітаризації на ТОТ України. Звіт / А. Воробйова, В. Потапова. – Київ: ЦГП «Альменда», 2023. – 40 с. – С. 32, 35: <https://almenda.org/molodizhni-ruxi-yak-instrument-indoktrinacii-i-militarizacii-na-okupovanih-teritoriyax/>

¹⁰⁶ Десятки ребят присягнули на верность юнармейскому братству / ZOV Мелітополь, 09.12.2023: <https://melitopol-news.ru/society/2023/12/09/62046.html>, архів: <https://archive.ph/jh4Nr>

дають повноцінну військову підготовку, зокрема й вогневу, навчають розбирати та збирати автомат Калашнікова, знайомлять з російськими військовослужбовцями¹⁰⁷.

Варто зазначити, що елементи мілітаризації та пропаганди військової справи присутні також під час «відпочинку» українських дітей в Білорусі. Зокрема, дітям забезпечують відвідування військових частин, а також спілкування з неповнолітніми учасниками білоруських військово-патріотичних клубів¹⁰⁸.

Експансивна культурна політика РФ на тимчасово окупованих територіях України: стирання української ідентичності

Доступ до пізнання, відтворення та розвитку культури та національної культурної спадщини є одним із ключових способів формування та осмислення національної ідентичності, зокрема, дітей. Саме тому російська влада інструменталізує культуру і для індоктринації населення Росії, і для асиміляції мешканців ТОТ України. Цінності, заохочувані російською владою: культ насильства, патріархальний традиціоналізм, «цивілізаційна унікальність» російського народу та зверхність до інших культур, засудження індивідуалізму та зневага до прав людини — транслиують у творах візуального мистецтва, через музику, кіно, літературу та інші інструменти «м'якої сили». Крім того, культурна політика Росії ґрунтується на ідеї російської культури як єдиної та спільної і для жителів РФ, і для громадян України, які проживають на захоплених Росією територіях України, а також для громадян України, які з різних причин перебувають на території Росії.

107 Молодіжні рухи як інструмент індоктринації та мілітаризації на ТОТ України. Звіт / А. Воробйова, В. Потапова. — Київ: ЦГП «Альменда», 2023. — 40 с.: https://almenda.org/wp-content/uploads/2024/01/%D0%9C%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B6%D0%BD%D1%96-%D1%80%D1%83%D1%85%D0%B8-%D1%8F%D0%BA-%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%96%CC%88-%D1%82%D0%B0-%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%96%CC%88-%D0%BD%D0%B0-%D0%A2%D0%9E%D0%A2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%B%D0%B8_%D0%90%D0%BB%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B4%D0%B0-1.pdf

108 Детей из Донбасса пригласили в гости спецназовцы войсковой части 3214 / Белта, 10.06.2022: <https://www.belta.by/society/view/detej-iz-donbassa-priglasili-v-gosti-spetsnazovtsy-vojskovoj-chasti-3214-507084-2022>

Асиміляція і руйнування, невизнання існування окремої української ідентичності відбувається через просування ідеології, нібито жителі окупованих територій України – не носії української культури, а завжди були і є носіями російської культури. Російська пропаганда стверджує, що цю реальність для жителів окупованої території викривили винайденням «штучної» окремої культури, а Росія не насаджує свою культуру, а повертає її.

У кінці лютого 2023 року президент РФ Володимир Путін оголосив, що розвиток культурної сфери стане одним з пріоритетів «відродження мирного життя на Донбасі та Новоросії»¹⁰⁹, а «відновлення культурних об'єктів ... **необхідне, щоб дати можливість місцевому населенню відчутти** взаємозв'язок минулого та теперішнього, зв'язати це з майбутнім, відчутти приналежність до єдиного культурного, історичного, освітнього простору багатотисячної та великої Росії»¹¹⁰.

На підставі аналізу нормативно-правового регулювання, заяв російських політиків та представників окупаційної влади, повідомлень російських медіа, задокументованих українською владою фактів, свідчень очевидців зі звільнених міст та селищ, розслідувань українських та міжнародних медіа та інших даних з відкритих джерел можна зробити висновок, що мета культурної політики російської влади на ТОТ України – перетворити пропагандистський міф про «один народ» на реальність, позбавивши українських дітей, що зростають в окупації, можливості сформуванню українську ідентичність та забезпечуючи системний контакт мешканців ТОТ усіх демографічних груп з російською культурою.

У так званих «Л/ДНР» культурну політику спершу реалізували «гібридно»: з одного боку, вона формувалася в межах загальноросійської політики та під контролем центральної влади РФ, а з іншого – переважний вплив на неї все ж мали представники місцевої окупаційної влади. Після «легалізації» окупації в рамках російського законодавства через псевдореферендуми 2022 року російська влада розпочала вибудовувати вертикаль управління сферою культури на ТОТ, що передбачає і завезення російських кадрів для адміністрування процесів та управління бюджетами, які вкладає РФ у ТОТ, і забезпечення ідеологічного контролю над заходами в сфері культури, що відбуваються на ТОТ, та цензурування діяльності закладів культури – бібліотек, музеїв, кінотеатрів та будинків культури.

Першим кроком до централізації контролю Росії над культурою була підготовка нормативно-правової бази. Згідно з рішенням Конституційного суду РФ, відразу після окупації в так званих «нових регіонах» почав діяти «перехідний період» до 1 січня 2026 року. За цей час **«нові території мають повністю інтегруватися у всі сфери життя держави»**, зокрема діють російські загальнонаціональні програми в сфері культури. Окуповані території України братимуть участь у російському на-

109 Новый культурный приоритет / Газета Культура, 11.04.2023: <https://web.archive.org/web/20231129215657/https://portal-kultura.ru/articles/kulturnaya-politika/349632-novyy-kulturnyy-prioritet/>

110 Ibid.

ціональному проєкті «Культура». Заявлена мета – **«розширення доступу до культурних благ та можливостей створення культурних цінностей для мешканців не лише великих міст, а й віддалених населених пунктів»**. За словами Путіна, проєкт **«має отримати сильний регіональний вимір, стимулювати підвищення якості та багатоманіття культурного життя в малих містах та селах країни»**¹¹¹.

Як стверджує міністерка культури РФ Ольга Любімова, з «новими регіонами» працюють у ручному режимі – мовляв, діє «індивідуальний підхід» до кожного з них¹¹². Станом на жовтень 2023 року на ТОТ (окрім Криму) функціонують «більше тисячі бібліотек, майже тисяча будинків культури, майже 160 дитячих шкіл мистецтв і 77 музеїв», і всі вони отримують «шефську допомогу» від федеральних закладів культури. Йдеться про майно й обладнання, кадрову підтримку (завезення російських фахівців на ТОТ), організацію професійного «навчання» у Росії, тобто методичної підготовки фахівців за російськими стандартами¹¹³.

Матеріально-технічна складова програми федеральної програми «Культура» теж важлива. Зі встановленням окупації росіяни розпочали, де це можливо, відновлювати й розбудовувати культурну інфраструктуру: будинки культури, бібліотеки, музеї, кінотеатри й «автоклуби» – так називають «багатофункціональні пересувні культурні центри», які з 2023 року з'явилися й на ТОТ: у 2023 році у так званих «ЛНР» та «ДНР», а також на окупованих частинах Херсонської й Запорізької областей з'явилися 28 «автоклубів».

Звітують окупаційні органи влади і про створення «модельних бібліотек»¹¹⁴. Ідеться про реновацію приміщень, проведення інтернету, закупівлю обладнання (наприклад, ноутбуків) та заміну книжкового фонду – завезення російської літератури замість вилученої чи знищеної «екстремістської» української. Протягом 2023 року Мінкульт РФ «модернізував» 12 бібліотек на ТОТ України¹¹⁵, у 2024 року планують «модернізувати» ще стільки ж. Мінкульт РФ заявляє, що у 2023 році завезли в місцеві бібліотеки на ТОТ України 410 тисяч екземплярів книжок, та веде науково-методичне перепрофілювання українських бібліотек в окупації для «приєднання до культурної спільноти країни [РФ]».

111 Национальный проект «Культура»: <https://culture.gov.ru/about/national-project/about-project/>, архив: <https://web.archive.org/web/20230331095441/https://culture.gov.ru/about/national-project/about-project/>

112 Министр культуры РФ Ольга Любимова: Интеграция новых регионов в культурную жизнь страны – наш безусловный приоритет / Комсомольская правда, 24.02.2023: <https://www.kp.ru/daily/27482.5/4738137/>, архив <https://archive.ph/jmkhZ>

113 Глава Минкультуры РФ доложила Президенту о культурной интеграции новых регионов / Луганский информационный центр, 09.10.2023: <https://lug-info.com/news/glava-minkul-tury-rf-dolozhila-prezidentu-o-kul-turnoj-integracii-novyh-regionov>

114 В новых регионах России обновят библиотеки / RG.RU, 08.11.2023: <https://rg.ru/2023/11/08/v-novyh-regionah-rossii-obnoviat-biblioteki.html>

115 12 модельных библиотек и 5 лабораторий «#ЗнайЧитай» созданы в новых регионах / Министерство культуры РФ, 02.02.2024: https://culture.gov.ru/press/news/12_modelnykh_bibliotek_i_5_laboratoriy_znaychitay_sozdany_v_novykh_regionakh/?sphrase_id=981802

У грудні 2022 року розпочалася підтримка культурних проектів на ТОТ України з бюджету Президентського фонду культурних ініціатив за програмою «Єдиний культурний простір: проекти нових регіонів»¹¹⁶. За період з 2022 року до першого кварталу 2024 року Фонд профінансував 181 культурний проєкт для проведення на ТОТ України. Загальні видатки сягнули 1 123 793 616 рублів (майже 12 мільйонів доларів США¹¹⁷). Так, наприклад, коштом цього фонду профінансували дитячий спектакль «Стійкий олов'яний солдатик» у Маріуполі, який задумувався як «ще-

плення традиційних моральних цінностей, прийнятих у всій нашій країні [Росії]»¹¹⁸, зйомки детективного серіалу «Мирний атом»¹¹⁹ — про захоплену РФ Запорізьку атомну електростанцію у тимчасово окупованому місті Енергодар Запорізької області. До того ж Президентський фонд фінансує систему «таборів перевиховання», де опиняються депортовані з ТОТ українські діти задля політичної індоктринації¹²⁰. Реставрують і відкривають нові кінотеатри. Як звітує очільниця Мінкульту РФ, станом на жовтень 2023 року на материкових ТОТ функціонує 51 кінотеатр, адже «вкрай важливо, щоб молоде й старше покоління могли дивитися ті ж фільми, що йдуть в інших регіонах Росії»¹²¹.

Також на ТОТ України створюють нові музеї. У Мелітополі наприкінці вересня 2023 року з'явився мультимедійний історичний парк «Росія — моя історія»¹²². Подібні парки діють у 24 містах РФ та в тимчасово окупованому з 2014 року місті Луганськ. Цей проєкт називають «наймасштабнішим експозиційним комплексом» у Росії. Серед його постійних експозицій — виставки, присвячені Рюриковичам, Романовим і XX століттю (зокрема 1914–1945 рокам).

Розбудова російської сфери культури на ТОТ України відбувається з одночасним нищенням об'єктів української культури на цих територіях — російська влада активно розчищувала простір для ефективного насадження «русского міра». Для цього об'єкти української матеріальної культурної спадщини, українську літературу, класичну та сучасну, об'єкти мистецтва та інші — вилучають або знищують. Там, де можливо, Росія намагається присвоїти собі українське мистецтво, фреймуючи авторів як російських діячів. У такий спосіб російська центральна та окупаційна влада

116 «Единое культурное пространство: проекты новых регионов»: на выставке «Россия» прошла сессия ПФКИ: [https://vk.com/@pfcgi.grants-edinoe-kulturnoe-prostranstvo-proekty-novyh-regionov-na-vyst](https://vk.com/@pfcgi.grants-edinoe-kulturnoe-prostranstvo-proekty-novyh-regionov-na-vyst-archiv) архів <https://archive.ph/TxGvN>

117 За курсом станом на 20.04.2024 (1 долар США = 93,9 російських рублів).

118 Як Кремль використовує театр у війні проти України / BBC News Україна, 15.12.2023: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ckr8nv417eno>

119 Росіяни знімають пропагандистський серіал про Запорізьку АЕС за гроші фонду Путіна / Інститут масової інформації, 23.11.2023: <https://imi.org.ua/news/rosiany-znimayut-propagandystskiy-serial-pro-zaporizku-aes-za-groshi-fondu-putina-i57158>

120 «Табора перевиховання». Як РФ намагається перетворити українських дітей на ворогів України / Суспільне Новини, 30.10.2023: <https://suspihne.media/605893-tabori-perevihovanna-ak-rf-namagaetsa-peretvoriti-ukrainskih-ditej-na-vorogiv-ukraini/>

121 Міністр культури РФ розказала про розвиток кінотеатрів у нових регіонах / Запорізьке агентство новостей, 09.10.2023: <https://zonews.ru/news/lyubimova-rasskazala-o-razvitii-kinoteatrov-v-novyh-regionah/>

122 Исторический парк «Россия — моя история» приглашает в гости! / PM: <https://melitopol.myhistorypark.ru/>

цілеспрямовано та системно намагається придушити збереження та передавання української культури на окупованих територіях, стерти сліди її існування та створити «ісконно російські землі» в захоплених містах та селах.

Для легалізації розкрадання української історико-культурної спадщини в Росії ухвалили закон «Про особливості правового регулювання відносин у сфері культури у зв'язку з прийняттям в Російську Федерацію Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області та Херсонської області та утворення в складі РФ нових суб'єктів – Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької та Херсонської областей»¹²³. Цим законом передбачається можливість автоматично, без жодної експертизи вносити об'єкти культурної спадщини, розташовані на території так званих «ЛНР», «ДНР», Херсонської та Запорізької областей України, до реєстру об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії та культури) народів Російської Федерації й об'єктів культурної спадщини регіонального або місцевого (муніципального) значення.

Утім, так само легко, як увійти до державних реєстрів, об'єкти культурної спадщини можуть свій особливий статус і втратити, що ставить під значний ризик їх збереження. Згаданий закон дозволяє вільне переміщення об'єктів історико-культурної спадщини, архівних документів та бібліотечних фондів із ТОТ України територією РФ без зайвого «паперового сліду» та «бюрократії». Подібним чином після окупації Кримського півострова у 2014 році понад 150 тисяч культурних матеріальних цінностей кримських татар потрапили до російських державних реєстрів¹²⁴.

Також Мінкульт РФ дозволив «ремонт і реставрацію» культурних та історичних об'єктів на ТОТ новоствореним фірмам без відповідних ліцензій, що заборонено на території РФ¹²⁵. Російські медійники вже підраховали, що з окупованих музеїв та галерей до музейного фонду Росії «ввійшли» понад 44 тисячі творів мистецтва вартістю понад мільярд рублів¹²⁶.

Окупаційна влада грабує місцеві музеї та архіви. Так, із Херсона вивезли понад 15 тисяч унікальних артефактів, а з Херсонського художнього музею вкрали 80 % музейної колекції¹²⁷. Із Мелітопольського краєзнавчого музею викрали скіфське золото IV ст. до н. е.¹²⁸, а з Маріупольського краєзнавчого музею та Художнього музею імені Архипа Куїнджі вивезли всі цінні експонати¹²⁹.

Руйнувань зазнають українські місця пам'яті. Окупаційна адміністрація Херсонської області оголосила, що пам'ятники жертвам Голодомору в Україні – це нібито «інструмент маніпуляцій», створений спеціально, щоб розпалювати ненависть до Ро-

123 Федеральний закон от 18.03.2023 № 63-ФЗ «Об особенностях правового регулирования отношений в области культуры в связи с принятием в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов – Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области»: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202303180002>

124 Викрадення культурної спадщини. Як повертати награвовані Росією скарби? / Свідомі, 16.06.2023: <https://svidomi.in.ua/page/vykradennia-kulturnoi-spadshchyny-yak-povertaty-nahrabovani-rosiieiu-skarby>

125 Приказ Министерства культуры РФ от 05.07.2023 № 2008 «Об установлении временных обязательных требований при осуществлении деятельности по сохранению объектов культурного наследия (памятников истории и культуры) народов Российской Федерации (в части проведения работ по ремонту и приспособлению объектов культурного наследия (памятников истории и культуры) народов Российской Федерации) на территориях Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области без получения лицензии и перечня их грубых нарушений»: <https://culture.gov.ru/documents/ob-ustanovlenii-vremennykh-obyazatelnykh-trebovaniy-pri-osushchestvlenii-deyatelnosti-po-sokhraneniyu0507202301/>

126 Собрали коллекции: Музейный фонд РФ пополнится ценностями на миллиард / Известия, 14.10.2022: <https://iz.ru/1409315/andrei-tumanov/sobrali-kollektsii-muzeinyi-fond-rf-popolnitsia-tcennostiami-na-milliard>

127 Вкрадена культурна спадщина: куди окупанти вивезли найцінніші музейні експонати півдня України? / Радіо Свобода, 10.03.2024: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-vkradena-kulturna-spadshchyna-kudy-vyvozyat-okupanty-ekspanaty/32853927.html>

128 Росіяни таки вкрали скіфське золото – Офіс генпрокурора / Українська правда Життя, 10.05.2022: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/05/10/248597/>

129 Евакуація культури: чи можна було врятувати втрачені об'єкти / DW, 10.02.2023: <https://www.dw.com/uk/evakuacia-kulturnih-cinnostej-do-i-pid-cas-vijni-ci-mozna-bulo-vratuvati-vtracene/a-64658810>

The consequences of Russia's large-scale invasion of Ukraine. The Mariupol Local History Museum, which was burned down after shelling. Mariupol, April 28, 2022.

сії¹³⁰. Замість них окупанти встановлюють свої пам'ятники — наприклад, «молодые строители Херсона» («молоді будівничі Херсона») «відновлювали» радянські меморіали, знесені під час декомунізації.

Полювання на українську літературу розпочалося від самого старту повномасштабної фази війни. Ще у березні 2022 року Головне управління розвідки Міністерства оборони України повідомляло¹³¹, що російські підрозділи «військової поліції» вилучають і знищують на місці або вивозять українську історичну й художню літературу з бібліотек в окупованих населених пунктах Луганської, Донецької, Чернігівської й Сумської областей. Як повідомляв Центр національного спротиву у вересні 2022 року, окупанти вилучили всю українськомовну літературу в Мелітополі¹³².

З кінця травня 2022 року «міністерство юстиції» так званої «ДНР» оголосило про узгодження свого списку «екстремістських матеріалів» зі списками заборонених матеріалів на території РФ¹³³. Тоді ж «мінкульт ДНР» доручив співробітникам «Донецької республіканської універсальної наукової бібліотеки імені Крупської» вилучати «літературу, спрямовану на фальсифікацію історії, формування хибного уявлення про події, зокрема періодів Першої світової, Великої вітчизняної війни та сучасності»¹³⁴.

Така ж ситуація склалася й на Луганщині¹³⁵. У кінці січня 2023 року голова Луганської ОВА повідомив, що «міністерство освіти і науки ЛНР» видало вказівку керівникам адміністрацій міст та районів і підвідомчим освітнім організаціям вилучити з фондів шкільних бібліотек книжки за списком із 365 позицій¹³⁶. В області також фіксували спалення українських книжок у котельнях¹³⁷. За даними Центру національного спротиву, протягом 2023 року росіяни завезли на ТОТ України близько 2,5 млн російських книжок.

130 Росія зносить пам'ятники жертвам Голодомору в Херсонській області / ZMINA, 24.11.2023: <https://zmina.info/news/rosiya-znosyt-pamyatnyky-zhertvam-golodomoru-v-hersonskij-oblasti/>

131 Окупаційні війська вилучають та знищують українську літературу та підручники історії / Телеграм-канал Головне управління розвідки МО України, 24.03.2022: <https://t.me/DIUKraine/194>

132 Окупанти воюють з книгами: з бібліотек Мелітополя вилучили всю українську літературу / Українська правда, 20.09.2022: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/20/7368252/>

133 Особенности ведения Республиканского списка экстремистских материалов: <https://minjust-dnr.ru/osobennosti-vedeniya-respublikanskogo-spiska-ekstremistskih-materialov/>

134 Начата работа по выявлению экстремистской литературы в общедоступных (публичных) библиотеках на освобожденных территориях / ZOV Мариуполь, 25.05.2022: <https://mariupol-news.ru/culture/2022/05/25/4126.html>

135 Росіяни на ТОТ сході України знищили майже всю українську літературу / Центр національного спротиву, 14.11.2023: <https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiyany-na-tot-shodu-ukrayiny-znyshhyly-majzhe-vsyu-ukrayinsku-literaturu/>

136 Росіяни вилучають українські книги на ТОТ / Центр національного спротиву, 24.01.2023: <https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiyany-vyluchayut-ukrayinski-knygy-na-tot/>

137 Окупанти спалюють на ТОТ українські книги в котельнях / Центр національного спротиву, 05.02.2023: <https://sprotyv.mod.gov.ua/okupanty-spalyuyut-na-tot-ukrayinski-knygy-v-kotelnyah/>

Російська влада інструменталізувала російську культуру для цілей індоктринації та милітаризації дітей. Після незаконного поширення законодавства РФ на всі захоплені нею території України дія російського культурного продукту стала поширюватися і на дітей, які проживають на ТОТ України, а також на українських дітей, які були депортовані на територію Росії. На українських дітей були також поширені численні культурні програми, наприклад, «Пушкінська карта»¹³⁸.

Окремо варто зупинитися на так званих **«Університетських змінах»** – це профорієнтаційна програма, що проводиться на базі російських закладів вищої освіти і передбачає 10-денні поїздки на кампуси російських університетів. «Зміни» орієнтовані на підлітків 12–17 років, хоча деякі університети приймають дітей з 9 років. На відміну від інших проєктів, організацій та практик, «Університетські зміни» розроблені виключно для ТОТ України за особистим дорученням Владіміра Путіна, з метою «освітньої інтеграції» та «формування російської громадянської ідентичності» у дітей в окупації¹³⁹. Радниця очільника так званої «ЛНР» Марина Філіпова зазначала, що до цієї програми старшокласники Луганщини розглядали вступ до українських ЗВО, однак після програми **«вони готові продовжити навчання у російських навчальних закладах»**¹⁴⁰. Програма складається з шести модулів: освітній, культурно-патріотичний, надпрофесійний, спортивний, екскурсійний та відпочинковий.

Boys from the “Donetsk People’s Republic” participate in the military-patriotic camp “Power of the Caucasus”

Відповідальні за реалізацію програми – Міністерство науки та вищої освіти РФ спільно з Мінпросвіти РФ за участю фахівців «Росмолоді» (рос. – «Росмолодежь») та лекторів Товариства «Знання» (рос. – «Общество “Знание”»), а з 2023 року до організації «змін» залучили і «Рух перших». Після цього програма стала додатковим механізмом залучення дітей до вступу до «Руху перших»: для участі у «змінах» організація пропонує або одразу долучитися до її лав, або ж під час «зміни» прослухати один тематичний день, цілковито присвячений «Руху перших». Якщо у «зміні» бере участь уже зареєстрований учасник руху, дитина має пройти конкурсний відбір, який також включає завдання зйомки відеоролику на одну з тем: «бути з Росією»,

138 «Пушкінська карта» – проєкт, який розпочався у серпні 2021 року за підтримки Міністерств культури і цифрового розвитку РФ (рос. – «Минкульт» і «Минцифры» відповідно) спільно з «Почта Банком» та має на меті популяризувати російську культуру серед молоді віком від 14 до 22 років. Програма дає змогу відвідати за кошти державного бюджету понад 26,5 тис. культурних установ на території РФ, зокрема 101 в тимчасово окупованому Криму.

Для отримання картки діти мають зареєструватися на порталі державних послуг РФ (там можна зареєструватися лише з 14 років і після отримання російського паспорта), завантажити додаток «Госуслуги.Культура» та створити запит на оформлення картки – рахунку в «Почта Банку». Картку можна випустити як віртуальну в додатку «Госуслуги.Культура», так і фізичну у відділенні банку. На її балансі – 5000 рублів, якими можна розрахуватися за квитки на культурні події, з яких 2000 рублів розраховано на відвідання сеансів у кінотеатрах.

139 Аналітичний звіт «Програма «Університетські зміни» як інструмент індоктринації та знищення української ідентичності дітей та молоді з тимчасово окупованих територій» / Т. Личко, А. Воробйова, М. Суляліна, О. Шаповал, О. Охредько. – Київ: ЦГП «Альменда», 2024. – 78 с.: https://almenda.org/wp-content/uploads/2024/02/%D0%90%D0%B-D%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%A6%D0%93%D0%9F-%D0%90%D0%BB%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%B-D%D0%B4%D0%B8_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8_2023-2024.pdf

140 Ibid., с. 14.

«бути людиною», «бути разом», «бути у русі» чи «бути першими». Агітують взяти участь в «Університетських змінах» шкільні вчителі на ТОТ. Як зазначає громадська організація «Центр громадянської просвіти “Альменда”», були й факти вивезення дітей без згоди їхніх законних представників, зокрема це участь дітей-сиріт та вихованців організацій інтернатного типу з ТОТ, законними представниками яких є держава Україна, котра не надавала дозволу на будь-яке їх переміщення на територію Росії. За словами «заступниці голови уряду» так званої «ЛНР», лише протягом літа 2022 року у «змінах» взяли участь понад 3 тисячі школярів з Луганщини¹⁴¹.

Росія протиправно поширила власне законодавство на території України, окуповані нею, запровадивши там освітні стандарти та практики, зокрема, позашкільної роботи, спрямовані на індоктринацію та мілітаризацію українських дітей. Впровадження російських просвітницьких, культурних програм з одночасним знищенням української культурної спадщини, книжок, історичних пам'яток, розкраданням музеїв та архівів на ТОТ України спрямовано на знищення української ідентичності жителів цих територій. Особливою мішенню цих політик є діти та молодь, яким починаючи з дошкільного віку прищеплюють ідеї величності та безальтернативності російської культури та ідентичності.

¹⁴¹ Более 3,4 тыс. детей из ЛНР за лето приняли участие в «Университетских сменах» в вузах РФ / Луганский информационный центр, 02.09.2022: <https://lug-info.ru/news/bolee-3-4-tys-detej-iz-lnr-za-letu-prinyali-uchastie-v-universitetskih-smenah-v-vuzah-rf/>

РОЗДІЛ 3. Дії влади України, спрямовані на захист українських дітей та повернення їх на підконтрольну Уряду України територію

Руйнівні наслідки російської війни проти України для дітей стають дедалі більш очевидними з кожним днем російської агресії, що триває. Робота державних органів України щодо забезпечення прав та свобод дитини під час правового режиму воєнного стану передбачає реагування на порушення прав дітей з боку країни-агресора, проте інструменти такого реагування суттєво обмежені.

Пошук інформації про депортованих з ТОТ України дітей, її верифікація, встановлення обставин переміщення, пошук родин для дітей, що втратили батьків під час бойових дій, складання безпечних шляхів повернення, ведення відповідних перемовин – все це не може бути покладено на один орган державної влади України і потребує системної координації дій між всіма учасниками. Потреба в такій координації зусиль – не лише в площині державного і громадського сектору всередині країни, вона стосується й залучення до вирішення проблеми міжнародних партнерів і перемовників, а також привернення уваги світових медіа.

Резолюції Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) та 2225 (2015)¹⁴² визначають шість серйозних порушень проти дітей під час збройних конфліктів: 1) вербування і використання дітей; 2) вбивства та каліцтва дітей; 3) зґвалтування та інші форми сексуального насильства проти дітей; 4) напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними; 5) викрадення дітей; 6) відмова у доступі до гуманітарної допомоги. Усі вказані порушення брутално вчиняються Російською Федерацією проти українських дітей з початку повномасштабного вторгнення. Ці порушення є міжнародними злочинами, які не мають строків давності, та залежно від обставин вчинення кваліфікуються як геноцид, воєнні злочини або злочини проти людяності.

У попередній спеціальній доповіді Уповноваженого «НЕРОЗКВІТЛІ. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація»¹⁴³ (доповідь охоплювала період з лютого 2022 року до квітня 2023 року) були детально описані шість серйозних порушень проти дітей під час збройних конфліктів та їхні прояви в умовах збройної агресії проти України.

За рік, що минув з часу підготовки цієї доповіді, не змінилися ані загальний підхід країни-агресора до ведення війни проти мирного населення України, ані інтенсивність цієї війни та грубих порушень щодо дітей. Навпаки: представники як національних, так і міжнародних організацій зазначають¹⁴⁴ збільшення і прямої шкоди дітям, і шкоди, яка завдається критичній інфраструктурі країни, тож її зазнає все населення України, зокрема й діти. Значна частина території України залишається

¹⁴² Резолюції Ради Безпеки ООН: <https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/resolutions>

¹⁴³ Грубі порушення прав дитини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд / Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Нерозквітлі. Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація»: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad>

¹⁴⁴ Protection of Civilians in Armed Conflict – May 2024. Режим доступу: <https://ukraine.un.org/en/270888-protection-civilians-armed-conflict-%E2%80%94-may-2024>

тимчасово окупованою Росією¹⁴⁵, а тому дані щодо точної кількості постраждалих дітей, фактів грубих порушень щодо них наразі невідомі.

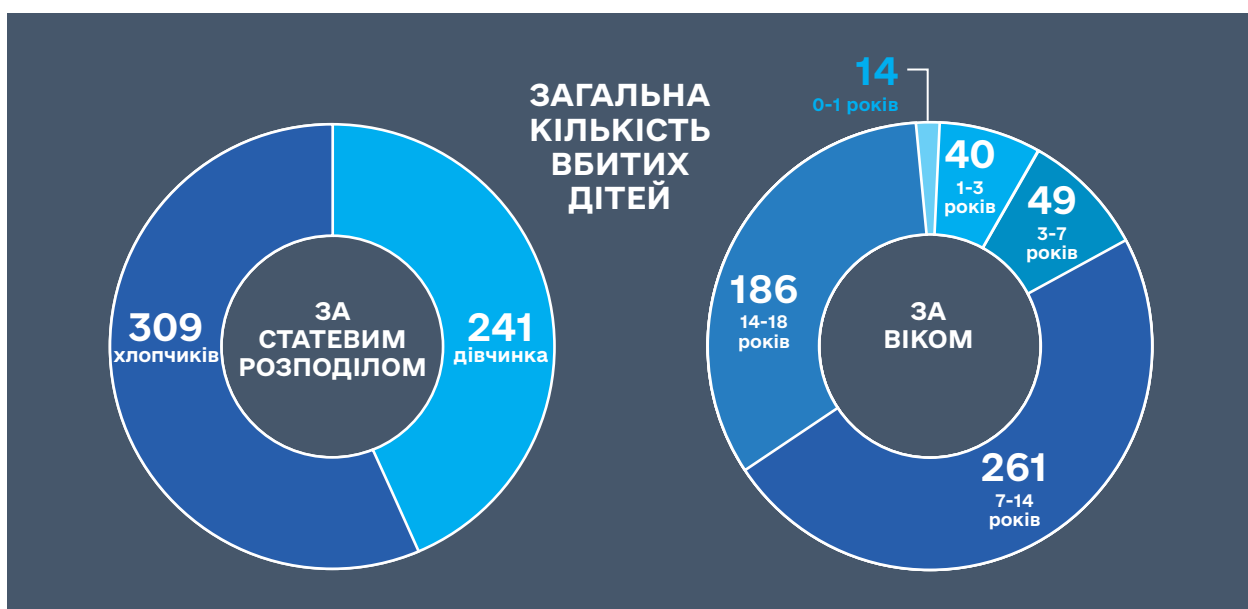
Документування фактів та розслідування воєнних злочинів проти дітей та притягнення винних до відповідальності: національні та міжнародні зусилля

З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України Офіс Генерального прокурора виокремив напрям документування міжнародних злочинів, які вчиняють російські військові щодо українських дітей, оскільки діти складають категорію, яка перебуває під особливим захистом міжнародного гуманітарного права.

Секретаріат Уповноваженого постійно збирає інформацію про факти порушення прав дитини внаслідок воєнних дій. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини інформує Генерального прокурора в разі виявлення фактів вчинення міжнародних злочинів щодо дітей, а також у рамках мандату сприяє розслідуванням злочинів стосовно дітей в умовах воєнного конфлікту.

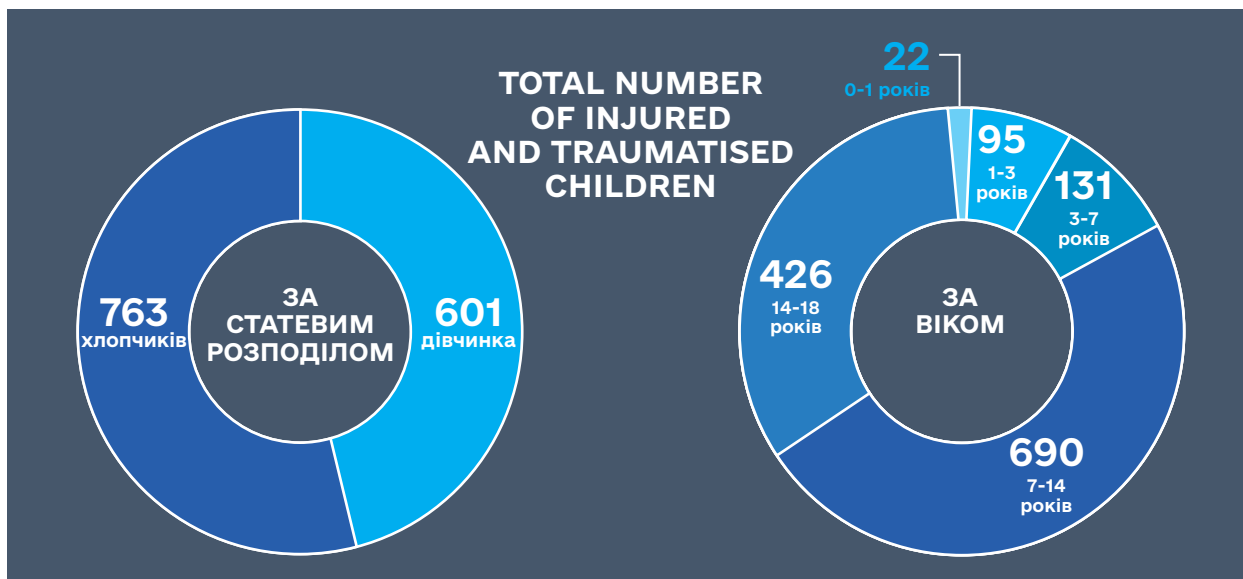
Прокурори органів прокуратури забезпечують нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях щодо 3867 кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією РФ, вчинених стосовно дітей та у сфері охорони дитинства, з яких 2322 – за фактами збройного нападу на установи та заклади для дітей.

Із початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України внаслідок нападів збройних сил РФ та вчинення Росією воєнних злочинів стосовно дітей за період із 24.02.2022 по 01.06.2024 постраждало 1914 дітей, з них 550 – загинуло, 1364 – поранено¹⁴⁶.

¹⁴⁵ АР Крим, Луганська область, значні території Донецької, Запорізької, Херсонської областей, частина території Харківської області.

¹⁴⁶ Зазначені дані не є остаточними через неможливість огляду місць обстрілу в районах ведення активних бойових дій та на тимчасово окупованих територіях України.

За інформацією МОЗ України, мінно-вибухові та вогнепальні травми отримали 1316 дітей. Це переважно діти зі складними комбінованими травмами, політравмами з ускладненим перебігом та потребою в подальшій післягострій та довготривалій реабілітації.

Серед постраждалих дітей зафіксовано 30 випадків ампутацій на різних рівнях верхніх та нижніх кінцівок, що становить 2 % від загальної кількості постраждалих дітей, з яких 17 дітей потребували або потребують протезування верхніх та нижніх кінцівок, щоб забезпечити їм можливість нормального життя та розвитку, а 5 дітей з ампутаціями померло.

Тисячі дітей вважаються зниклими безвісти за особливих обставин, тобто в умовах збройної агресії проти України. Відповідно до інформації Секретаріату Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, МВС України, за період з 24 лютого 2022 року по 17 травня 2024 року зареєстровано відомості стосовно 2016 осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, яким менше 18 років, з них жіночої статі – 945 дітей, чоловічої статі – 1071 дитина.

Від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, постраждало щонайменше 15 дітей, з яких 14 дівчат та один хлопець. Згідно з Доповіддю Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні зґвалтування та інше сексуальне насильство над дітьми відбувалося під час або після обшуків у будинках, коли російська влада шукала людей, що підтримують українські збройні сили. Комісія встановила скоєння воєнного злочину зґвалтування, а в деяких випадках – воєнного злочину, що полягає у вчиненні сексуального насильства. Ці діяння також становлять катування¹⁴⁷.

За фактами втягнення 5 неповнолітніх військовослужбовцями збройних сил РФ у збройний конфлікт розпочато 5 кримінальних проваджень (Донецька, Запорізька, Київська, Харківська та Чернігівська області).

За даними інформаційного порталу «Діти війни», щонайменше 19 546 дітей були незаконно депортовані чи примусово переміщені на тимчасово окуповані території російською владою. За інформацією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, наразі до підконтрольної Уряду України території вдалося повернути 715 дітей, які перебували в депортації, піддалися примусовому переміщенню чи перебували на ТОТ України під загрозою депортації.

Згідно з інформацією Національної поліції України на запит Уповноваженого, з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну слідчими Національної по-

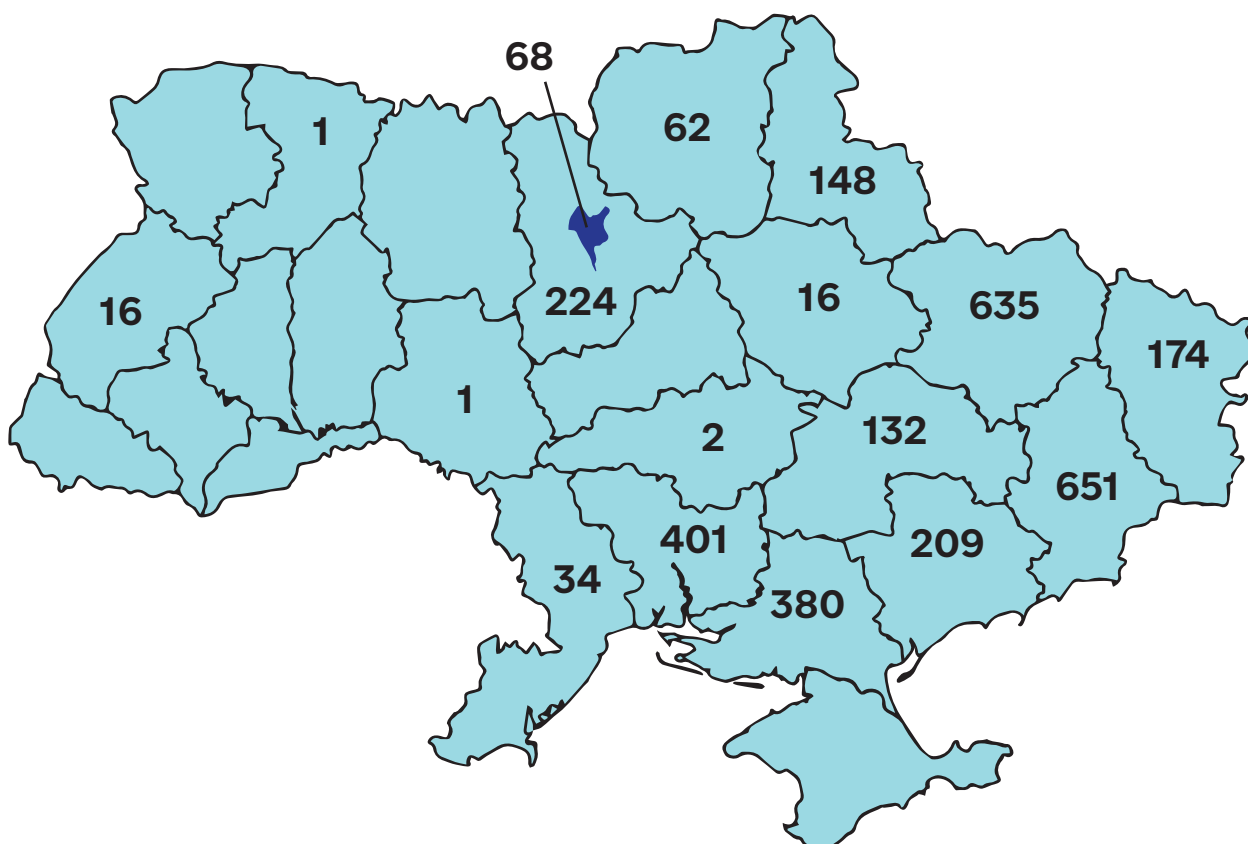
¹⁴⁷ Доповідь незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні /A/HRC/55/66: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-55-66-unofficial-ukrainian.pdf>

ліції України розпочато 111 кримінальних проваджень за статтею 438 Кримінального кодексу України («Порушення законів та звичаїв війни») за повідомленнями (заявами) про депортацію з території України на територію Росії та Білорусі і примусового переміщення на ТОТ України понад 13 тисяч дітей. У 108 кримінальних провадженнях підслідність змінено відповідно до положень статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, а здійснення досудового розслідування доручено уповноваженим особам СБУ. Щодо тимчасово окупованих територій: із тих випадків, про які стало відомо, з Донецької області тимчасово депортовано/переміщено 9683 дітей, Запорізької – 1514, Луганської – 947, Харківської – 137, Херсонської – 1597, Київської – 1. Також за період з 24 лютого 2022 року по 14 травня 2024 року зареєстровано 9380 кримінальних проваджень за фактами зникнення безвісти 14 382 цивільних осіб, з яких 2784 дитини. Станом на 14 травня 2024 року місцезнаходження 1937 дітей не встановлено.

Згідно з інформацією Служби Безпеки України на запит Уповноваженого, у період з 24 лютого до 14 травня 2024 року здійснювалося розслідування 154 кримінальних правопорушень за фактом примусової депортації дітей на територію Росії та Білорусі, в яких вже визнано потерпілими 4855 дітей. Окрім цього, за вказаний період слідчі СБУ вели розслідування у майже 85,5 тисячах кримінальних проваджень за фактами вчинення злочину, передбаченого статтею 438 Кримінального кодексу України, в яких визнано зниклими безвісти 1430 цивільних осіб, зокрема 87 дітей (кількість постійно уточнюється).

Згідно з інформацією на запит Уповноваженого, наданою офісом Генерального прокурора, у період з 22 лютого 2022 року до 1 червня 2024 року зруйновано та по-

Згідно з інформацією на запит Уповноваженого, наданою офісом Генерального прокурора, у період з 22 лютого 2022 року до 1 червня 2024 року зруйновано та пошкоджено 3213 навчальних та виховних закладів

шкоджено 3213 навчальних та виховних закладів (Вінницька область – 1, Дніпропетровська – 132, Донецька – 651, Житомирська – 58, Запорізька – 209, Київська – 224, Кіровоградська – 2, Луганська – 174, Львівська – 16, Миколаївська – 401, Одеська – 34, Полтавська – 16, Рівненська – 1, Сумська – 148, Харківська – 635, Херсонська – 380, Чернігівська – 62, місто Київ – 68).

Зокрема, згідно із інформацією Міністерства освіти і науки України на запит Уповноваженого, з початку збройної агресії РФ та станом на 25.05.2024 року зруйновано 117 закладів дошкільної освіти та пошкоджено 1152; зруйновано 191 заклад повної загальної середньої освіти та пошкоджено 1603. Найбільше таких установ на території:

- Дніпропетровської області (пошкоджено 105 закладів дошкільної освіти; зруйновано 10 закладів повної загальної середньої освіти та пошкоджено 165);
- Донецької області (зруйновано 41 заклад дошкільної освіти та пошкоджено 163; зруйновано 61 заклад повної загальної середньої освіти та пошкоджено 169);
- Київської області (зруйновано 8 закладів дошкільної освіти та пошкоджено 78; зруйновано 3 заклади повної загальної середньої освіти та пошкоджено 128);
- Луганської області (зруйновано 6 закладів дошкільної освіти та пошкоджено 55; зруйновано 11 закладів повної загальної середньої освіти та пошкоджено 98);
- Миколаївської області (зруйновано 14 закладів дошкільної освіти та пошкоджено 92; зруйновано 19 закладів повної загальної середньої освіти та пошкоджено 122);
- Харківської області (зруйновано 24 заклади дошкільної освіти та пошкоджено 260; зруйновано 43 заклади повної загальної середньої освіти та пошкоджено 305);
- Херсонської області (зруйновано 23 заклади дошкільної освіти та пошкоджено 110; зруйновано 35 закладів повної загальної середньої освіти та пошкоджено 125).

Також, згідно з інформацією Міністерства молоді та спорту України на запит Уповноваженого, з початку збройної агресії РФ постраждало 517 об'єктів спортивної інфраструктури, з яких 101 об'єкт зруйнований, а 416 – мають суттєві або часткові пошкодження.

Росія також продовжує обмежувати гуманітарний доступ до ТОТ України, територій ведення активних бойових дій та місць тимчасового перебування, примусового тримання українських громадян на ТОТ України та території РФ. Це порушення норми міжнародного гуманітарного права: як сторона міжнародного збройного конфлікту, під фактичним контролем якої перебувають цивільні на окупованій території, Російська Федерація має забезпечувати належний стан функціонування медичних та освітніх закладів, підтримку громадського порядку, а також постачання харчових продуктів та медикаментів населенню на окупованих територіях, а за необхідності – дозволити третім сторонам надати гуманітарну допомогу. Проте Росія не виконує своїх зобов'язань як країна, яка здійснює окупацію. Зокрема, на Донеччині в прифронтній зоні перебуває близько 4 тисячі дітей. Наразі Донеччина під постійними обстрілами російських військ, майже щодня ворог убиває і травмує цивільних жителів, руйнує житлові та адміністративні будинки, енергетичні та інфраструктурні об'єкти. Донецька область має найбільшу протяжність лінії фронту, яка становить близько 300 км¹⁴⁸. Питання евакуації дітей до безпечних місць є одним із пріоритетних для Уряду України. Росія систематично відмовляється від запровадження «режиму тиші» для проведення евакуації. Серед задокументованих злочинів військових російської армії щодо дітей виявлено непоодинокі факти загибелі та поранення дітей під час спроб евакуації, зокрема з Харківщини, Херсонщини тощо. Національна поліція порушила 74 кримінальних провадження щодо обстрілу окупантами евакуаційних колон; зафіксовано 45 таких обстрілів, загинули 33 людини, з них п'ятеро дітей¹⁴⁹.

Олексій (всі імена змінені з міркувань безпеки), якому на момент початку широкомасштабного вторгнення було 15 років, отримав поранення нижніх кінцівок під час спроби евакуюватися із родиною з Луганської області. Його мати та старший брат, які прямували разом із ним, загинули під час евакуації. Окупаційна влада Луганської області доставила Олексія в Луганську обласну лікарню та визначила для нього піклувальника. На підконтрольній частині території України на хлопця чекала сестра мами – Вікторія, проте через активні бойові дії та відсутність гуманітарних евакуаційних коридорів вона не могла поїхати до племінника, щоб забрати його та оформити документи для опіки. Вікторія повідомила Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що вона хоче повернути хлопця в родину для проходження лікування і реабілітації. На початку вересня 2022 року була спроба повернути хлопця на підконтрольну Україні територію, проте окупаційна влада відмовила в його поверненні через наявність у нього законного представника. Окупаційна влада здійснювала тиск. Зусилля щодо повернення дитини з окупованої території та возз'єднання з рідними тривали понад півтора року. У лютому 2024 року за сприяння Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Олексія вдалося повернути. Олексій є свідком і жертвою міжнародного злочину. Наразі він проживає в центральній Україні та проходить курс медичної психосоціальної реабілітації.

Після початку повномасштабного вторгнення 43 країни звернулися до Міжнародного кримінального суду щодо ситуації в Україні¹⁵⁰. МКС розпочав відповідне розслідування та 17 березня 2023 року видав ордери на арешт Президента Російської

148 На Донеччині в зоні активних бойових дій залишаються наразі 70,6 тисячі осіб, з яких 4,1 тисяча – діти / Укрінформ, 17.05.2024: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3864996-na-doneccini-u-zoni-aktivnih-bojovih-dij-zali-sautsa-ponad-4000-ditej.html>

149 Від обстрілів росіянами евакуаційних колон загинули 33 цивільних, з них п'ятеро – діти / Укрінформ, 11.05.2022: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3480847-vid-obstriliv-rosianami-evakuacijnih-kolon-zagинули-33-civilnih-z-nih-pate-ro-diti.html>

150 Ukraine | International Criminal Court: Jurisdiction in the general situation, ICC-01/22: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>

Федерації Володимира Путіна та Уповноваженої при президентові РФ з прав дитини Марії Львової-Белової¹⁵¹ на підставі клопотання Офісу Прокурора МКС. У вересні 2023 року в Києві розпочав роботу польовий офіс Міжнародного кримінального суду, який є найбільшим представництвом МКС за межами Гааги¹⁵². Офіс створено для сприяння роботі МКС на території України стосовно всіх ситуацій та справ, що перебувають на розгляді Суду, але передусім задля забезпечення ефективного розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів під час російської агресії, відповідну угоду укладено між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом¹⁵³.

Продовжує роботу створена 25 березня 2022 року Спільна слідча група (Joint Investigation Team, далі – ССГ) для розслідування агресії Росії та її воєнних злочинів на території України. 6 жовтня 2023 року до ССГ приєднався Європол – Агентство Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів. Також у 2023 році створено Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine – ICRA). Завдання Центру – сформувати функціональну структуру для міжнародної співпраці у документуванні та розслідуванні злочину агресії проти України, що стане фундаментом майбутнього Спецтрибуналу.

За інформацією Офісу Генерального Прокурора, понад 25 країн проводять власні розслідування або збирають докази злочинів, вчинених в ході російської агресії, зокрема злочинів проти дітей: Албанія, Бельгія, Болгарія, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Латвія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Румунія, Словацька Республіка, Словенія, Сполучене Королівство, США, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чеська Республіка, Швейцарія, Швеція. Групи експертів з країн-партнерів регулярно працюють в Україні, допомагаючи прокурорам і слідчим документувати воєнні злочини, збирати докази та оцінювати збитки. Відповідні місії експертів до України відрядили Польща, Франція, Нідерланди, Словаччина, Литва та Іспанія.

Санкційна політика

Протягом минулого року у відповідь на російську агресію проти України різні країни розширили свої санкції, зокрема цілеспрямовано на осіб та організації, що беруть участь у депортації або примусовому переміщенні українських дітей. Нижче наведено список найновіших доповнень до цих наявних режимів санкцій.

США. В кінці 2022 року Державний департамент США ввів санкції проти громадян Російської Федерації Очур-Суге Терімовича Монгуша та Людмили Миколаївни Зайцевої, які, за повідомленнями, задіяні у порушеннях прав людини проти цивільного населення в Україні. Згідно з повідомленнями, Монгуш учиняв тортури, а Зайцева брала участь у викраденні та примусовому переміщенні дітей з України¹⁵⁴.

Велика Британія. 17 липня 2023 року міністр закордонних справ Джеймс Клеверлі оголосив про 14 нових санкцій у відповідь на спроби Росії знищити українську національну ідентичність, зокрема 11 проти осіб, залучених до примусової депортації українських дітей¹⁵⁵. Список включав російських чиновників Ксенію Мішоно-

151 Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova | International Criminal Court: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

152 У Києві розпочав роботу польовий офіс Міжнародного кримінального суду / Офіс Генерального прокурора: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/u-kijevi-rozpocav-robotu-polyovii-ofis-miznarodnogo-kriminalnogo-sudu>

153 Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні, ред. від 23.03.2023: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/980_001-23?lang=uk#Text

154 'Treasury Sanctions Over 40 Individuals and Entities Across Nine Countries Connected to Corruption and Human Rights Abuse', US Department of the Treasury, 9 December 2022. Available at: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1155>

155 'UK announces new sanctions in response to Russia's forced deportation of Ukrainian children', Foreign, Commonwealth & Development Office and The Rt Hon James Cleverly MPA, 17 July 2023. Available at: <https://www.gov.uk/government/news/uk-announces-new-sanctions-in-response-to-russias-forced-deportation-of-ukrainian-children>

ву, уповноважену з прав дитини Московської області, та Сергея Кравцова, міністра освіти Росії.

Нова Зеландія. 21 липня 2023 року міністерка закордонних справ Наная Махута оголосила про введення 23 санкцій як частину продовжуваної відповіді Нової Зеландії на незаконне і необґрунтоване вторгнення Росії в Україну¹⁵⁶. Троє росіян, що підпадають під ці санкції, були залучені до відділення дітей від їхніх сімей, сприяли депортації українських дітей до Росії.

Канада. У рамках змін до Положень про спеціальні економічні заходи щодо Росії від 18 травня 2023 року, Канада внесла до списку 30 осіб і 8 організацій, залучених до продовжуваних порушень прав людини Росією, включно з переміщенням та опікою над українськими дітьми в Росії¹⁵⁷.

Європейська Комісія. 25 лютого 2023 року Рада ухвалила десятий пакет санкцій проти Росії та тих, хто підтримує її у незаконній агресії проти України. ЄС додав до свого санкційного списку приблизно 121 особу та організацію, включно з чотирма ключовими фігурами, залученими до викрадення українських дітей до Росії¹⁵⁸:

- Уповноважена при Президентові РФ з прав дитини;
- заступник голови Московської обласної думи;
- заступник прем'єр-міністра уряду Республіки Башкортостан і міністр сім'ї, праці та соціального захисту Республіки Башкортостан;
- голова правління Фонду «Гольфстрім» та учасник так званої «благодійної» акції Росії «У руки дітям».

Головне управління розвідки Міністерства оборони України запустило публічний сайт «Війна і санкції», в якому міститься окремий розділ «Викрадачі дітей»¹⁵⁹. Наразі на сайті розміщено інформацію про 223 осіб, причетних до депортації українських дітей: це посадовці, які ухвалюють рішення, учасники «перевиховних» молодіжних організацій, російські заклади освіти і культури, які мають стати відомими на весь світ та бути притягненими до відповідальності.

Координація зусиль різних державних органів влади для забезпечення найкращих інтересів дитини

2023 рік став роком розбудови державної спроможності реагувати на проблему депортації і примусового переміщення дітей з ТОТ України. Ефективна координація державних органів та недержавних партнерів сприяє: пошуку інформації про дітей, що стали жертвами або свідками міжнародних злочинів; верифікації інформації; проведенню дипломатичних перемовин, що сприяють поверненню дітей з депортації та примусового переміщення; відновленню прав постраждалих дітей за допомогою впровадження програм із реабілітації та реінтеграції.

¹⁵⁶ 'Further sanctions on Russian military support and Belarusian financial sector', The New Zealand Government, 21 July 2023. Available at: <https://www.beehive.govt.nz/release/further-sanctions-russian-military-support-and-belarusian-financial-sector>

¹⁵⁷ 'Canadian Sanctions Related to Russia', Government of Canada. Available at: https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-reactions_internationales/sanctions/russia-russie.aspx?lang=eng

¹⁵⁸ 'EU agrees 10th package of sanctions against Russia', European Commission, 25 February 2023. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1185

¹⁵⁹ Війна і санкції / ГУР: <https://war-sanctions.gur.gov.ua/kidnappers/persons>

План BRING KIDS BACK UA

Наприкінці травня 2023 року Президент України Володимир Зеленський презентував план BRING KIDS BACK UA¹⁶⁰, мета якого – не лише повернути всіх дітей в Україну, а й забезпечити їхні найкращі інтереси. План складається із семи ключових блоків, які передбачають конкретні дії та заходи:

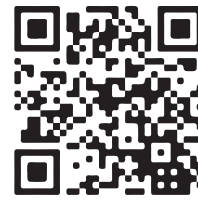
- повернення депортованих Росією українських дітей (із залученням структур ООН, інших міжнародних організацій, урядів);
- розвиток сімейних форм виховання;
- реінтеграція дітей, повернутих з Росії, організація їх соціалізації і повернення та освітні ініціативи;
- створення Центру захисту прав дітей;
- фіксація злочинів та притягнення до відповідальності РФ;
- міжпарламентська взаємодія;
- комунікація і публічні заходи.

За кожним блоком закріплений відповідальний державний орган. Узгоджуватиме виконання плану дій Bring Kids Back UA Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей при Президенті України.

5 липня 2023 року Президент оновив¹⁶¹ склад Координаційної ради з питань захисту та безпеки дітей. Також до наявних завдань Координаційної ради були додані такі:

- моніторинг ситуації щодо незаконного усиновлення громадянами Російської Федерації, зміни громадянства дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України та депортовані за межі України; встановлення місцезнаходження, повернення таких дітей;
- моніторинг ситуації щодо тимчасового переміщення (евакуації) дітей, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, які проживають у закладах різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування (або зараховані до них), а також дітей, влаштованих до сімейних форм виховання, з територій, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) або межують з такими територіями; дотримання їхніх прав, повернення та влаштування таких дітей у післявоєнний період.

План BRING KIDS BACK UA потребує проведення оцінки заходів щодо їх виконання, актуалізації проблем і завдань, з урахуванням проведеної за рік роботи (червень 2023 року – червень 2024 року) та затвердження оновленого плану.

bringkidsback.org.ua

x.com

¹⁶⁰ Президент ознайомився з планом повернення незаконно депортованих Росією дітей Bring Kids Back UA та взяв участь у відкритті Центру захисту прав дитини, 31.05.2023: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-oznajomi-vsya-z-planom-povernennya-nezakonno-deport-83261>

¹⁶¹ Указ Президента України від 05.07.2023 року № 372/2023 «Питання Координаційної ради з питань захисту та безпеки дітей»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2023#Text>

Центр захисту прав дитини

31 травня 2023 року відкрито Центр захисту прав дитини (ЦЗПД) на базі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Відкриття Центру підтримав Дитячий Фонд ООН в Україні. Центр захисту прав дитини – це фізичний простір, де дітей, які повернулися з депортації чи тимчасової окупації, чекають та надають їм всю необхідну первинну допомогу.

Повернення дітей з тимчасово окупованих територій та РФ – складний та тривалий процес, до якого команда ЦЗПД та партнери докладають чимало зусиль. Наразі завдяки роботі державних органів, посередництву Катару, відповідним діям органів правопорядку, низці партнерських організацій з громадського сектору станом на 1 червня 2024 року вдалося повернути 715 дітей. Із них 83 дитини повернули в рамках плану Bring Kids Back UA.

Після повернення до України неповнолітніх мають опитувати представники органів правопорядку. Модель «Барнахус»¹⁶², за якою працює Центр, дозволяє у комфортному середовищі спілкуватися з дітьми, які постраждали чи стали жертвами злочинів. Для цього приміщення обладнано відповідними ігровими кімнатами, кімнатами для приватного спілкування, харчування та зустрічей команди спеціалістів. Для уникнення ретравматизації дітей під час проведення опитування слідчими залучається психолог, який адаптує та ставить дитині сформовані слідчим запитання, які не сприятимуть травмі. Психолог опитує дитину, враховуючи готовність до спілкування, її психологічний стан повинен бути стабільним. Це допомагає мінімізувати для дитини негативні наслідки від розповіді про пережите. Усі зібрані матеріали

¹⁶² Барнахус (від barna hús – у перекладі з ісландської мови «будинок для дітей») – це місце, де багатoproфільна міжвідомча команда, до якої входять представники органів правопорядку, кримінального судочинства, служб захисту дітей, а також медичні працівники й працівники сфери захисту психічного здоров'я, співпрацює, щоб забезпечити дітям – жертвам та свідкам насильства – скоординований ефективний захист, послуги та правосуддя, дружнє до дітей: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf

слідчі органи надалі скеровують до судів, зокрема матеріали використовуються для Міжнародного кримінального суду.

Упродовж року роботи Центру, станом на 1 червня 2024 року, за інформацією Департаменту моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Центрі провели опитування 103 неповнолітніх жертв та/або свідків міжнародних злочинів.

На базі Центру захисту прав дитини також діє мультидисциплінарна команда фахівців ЦЗПД, яка працює над реінтеграцією дітей.

Реабілітація та реінтеграція

Мультидисциплінарна команда фахівців ЦЗПД, до якої входять представники Координаційного центру з розвитку сімейних форм виховання Міністерства соціальної політики України, представники Департаменту моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, юристи та психологи, працює для надання допомоги кожній дитині, яку піддали депортації або примусовому переміщенню. Фахівці складають індивідуальний план реінтеграції: оцінюють психоемоційний стан, надають необхідну психологічну підтримку і супроводжують дітей та їхні родини, надаючи всебічну допомогу, включно із гуманітарною (короткострокова оренда житла, купівля необхідних речей та медикаментів, гаджетів для навчання тощо). Команда забезпечує проведення повного медичного обстеження, організацію надання тимчасового житла та відновлення втрачених документів.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини спільно з громадськими організаціями розробили поради щодо етики взаємодії з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів¹⁶³, адже така категорія дітей перебуває під постійною увагою національних та міжнародних медіа, політиків та інших зацікавлених осіб. Розуміючи, як важливо доносити світовій спільноті достовірну інформацію про злочини, які вчиняє Росія щодо дітей в Україні, слід робити це тільки в ситуації готовності дитини свідчити та за попереднього надання їй необхідної психологічної підтримки.

Етичні принципи взаємодії з дітьми, які постраждали від війни та збройних конфліктів в Україні

Водночас варто зауважити, що Держава Україна має посилювати роботу, спрямовану на довгострокову реабілітацію та реінтеграцію дітей, які були повернуті з території РФ, РБ чи ТОТ України. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, здійснюючи парламентський контроль за додержанням прав людини, не раз наголошував на потребі системної роботи із дітьми — жертвами міжнародних злочинів на протигагу наявним послугам, які надаються ad hoc.

План Bring Kids Back UA влітку 2023 року поклав обов'язок щодо розроблення порядку координації між державними органами, слідством, міжнародними та національними громадськими організаціями на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. 14 травня 2024 року Кабінет Міністрів України врешті

¹⁶³ Етика взаємодії з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів / Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%20%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%97%20%D0%B7%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B8.pdf>

ухвалив дві урядові постанови, спрямовані на забезпечення відповідної координації щодо повернення дітей.

Постанова № 551 «Про затвердження Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»¹⁶⁴ ставить на меті визначити механізм взаємодії між суб'єктами, які беруть участь у пошуку, поверненні, забезпеченні соціального захисту та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених, і таких, які перебувають під ризиком депортації або примусового переміщення внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. До суб'єктів, які беруть участь у пошуку, поверненні, забезпеченні соціального захисту та реінтеграції дітей, належать представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, СБУ, державного підприємства «Український національний центр розбудови миру», яке виконує функції Національного інформаційного бюро, громадських об'єднань, благодійних фондів.

Постанова № 552 «Деякі питання використання коштів державного бюджету, передбачених на забезпечення здійснення заходів з повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»¹⁶⁵ затвердила Порядок використання коштів для задоволення потреб осіб, евакуйованих із населених пунктів, що розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій (можливих бойових дій), у безпечні райони, та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах. Утім, ухвалені постанови не врегульовують питання визначення суб'єкта, відповідального за пошук інформації про депортованих та примусово переміщених дітей, верифікацію відповідної інформації та пошук місця їх перебування на території Російської Федерації чи ТОТ України. Надмірне покладання відповідальності щодо виявлення і повернення дітей на обласні служби у справах дітей вочевидь не є ефективним інструментом. Уповноважений також зазначає недостатнє фінансування заходів підтримки дітей після повернення. Наразі ці потреби фінансуються коштом донорів – партнерів України, а довгострокова реінтеграція дітей та їхніх родин потребує сталої державної підтримки з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини та її родини.

Збір інформації та фіксація всіх випадків порушень прав дитини

Одним із ключових завдань, яке має сприяти захисту прав дитини в умовах збройної агресії та окупації частини території України, є систематичні дії держави із пошуку, верифікації та фіксації всіх імовірних випадків порушень прав дитини. Державні органи, правозахисні організації систематично працюють над документуванням воєнних злочинів, зокрема, вчинених відносно дітей.

За умови відсутності доступу до ТОТ України, до місць тимчасового перебування та тримання українських громадян, зокрема дітей, на території Російської Федерації, наявна інформація не відображає повної картини щодо кількості дітей, які стали свідками або жертвами міжнародних злочинів. Проте, Україна продовжує наполягати на потребі отримання такого доступу для міжнародних організацій, зокрема організацій з системи ООН та Міжнародного Комітету Червоного Хреста, які мають відповідний мандат, зазначений у Женевських конвенціях.

¹⁶⁴ Постанова КМУ від 14 травня 2024 р. № 551 «Про затвердження Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF#Text>

¹⁶⁵ Постанова КМУ від 14 травня 2024 р. № 552 «Деякі питання використання коштів державного бюджету, передбачених на забезпечення здійснення заходів з повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2024-%D0%BF#Text>

Портал «Діти війни»

Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України разом із Національним інформаційним бюро, Офісом Генерального прокурора, Національною поліцією України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Офісом Президента в особі радниці-уповноваженої з прав дитини і дитячої реабілітації об'єднали зусилля задля створення платформи «Діти війни»¹⁶⁶.

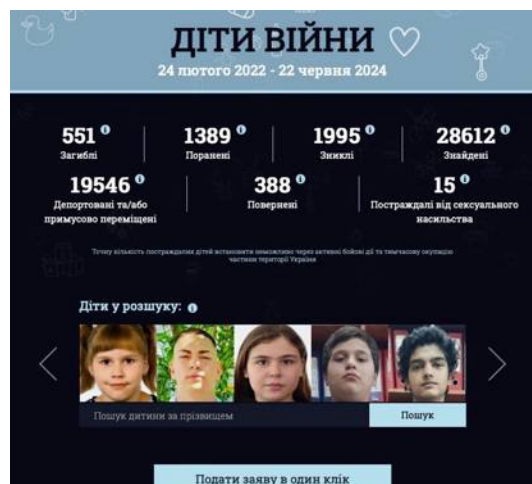
Це платформа, на якій зібрана інформація про кількість дітей, які постраждали внаслідок війни (загиблі, поранені, зниклі безвісти, депортовані), а також інформація про випадки, коли дітей вдалося розшукати і повернути.

Крім того, платформа слугує каналом повідомлення органам правопорядку, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, а також Національному інформаційному бюро про випадки: зникнення дитини; злочину, скоєного проти дитини; виявлення дитини без супроводу дорослих; депортації; примусової зміни громадянства та документів; а також інших порушень прав дитини під час війни – через реєстрацію звернень на сайті.

Слід зауважити, що сам сайт створює інформацію про кількість депортованих дітей – ці цифри акумулюються і надаються Національним інформаційним бюро. Водночас триває робота із верифікації інформації щодо дітей, які були депортовані на територію РФ. Ця інформація не є статичною, адже дітей піддають повторним переміщенням всередині Російської Федерації, повертають на тимчасово окуповані території, а з досягненням повноліття вони самостійно пробують покинути межі Росії. Також важливо пам'ятати, що понад 600 тисяч дітей проживає на тимчасово окупованих територіях під ризиком депортації. Тільки за літо 2024 року російська окупаційна влада планує під виглядом «оздоровлення» перемістити декілька десятків дітей з тимчасово окупованих територій до таборів на території Росії.

Єдиний реєстр осіб, зокрема дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію Російської Федерації проти України

У березні 2022 року, одразу після початку повномасштабного вторгнення, Україна запровадила гарячу лінію «Національного інформаційного бюро»^{167,168}, на яку кожен може повідомити про випадок зникнення людини безвісти, про ймовірні насильницькі зникнення, про потрапляння в полон, а також про факти примусового переміщення і депортації. Вся інформація зберігалася у Національному інформаційному бюро. На Національне інформаційне бюро покладено відповідальність щодо ведення Єдиного реєстру осіб, зокрема дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію Російської Федерації проти України. 18 квітня 2023 року Кабінет Міністрів

¹⁶⁶ Портал «Діти війни». Режим доступу: <https://childrenofwar.gov.ua/>

¹⁶⁷ Національне інформаційне бюро. Режим доступу: <https://nib.gov.ua/>

¹⁶⁸ НІБ – державне підприємство «Український національний центр розбудови миру», яке належить до сфери управління Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, виконує функції Національного інформаційного бюро відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, згідно з Розпорядженням КМУ від 17 березня 2022 р. № 228-р: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachen-nya-derzhavnogo-pidpriyemstva-yake-vikonuye-funkciyi-nacionalnogo-informacijnogo-byuro-228->

України ухвалив Постанову № 339 «Деякі питання захисту осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України»¹⁶⁹, згідно з якою затверджено Порядок створення, ведення, доступу до відомостей Єдиного реєстру осіб, зокрема дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію Російської Федерації проти України.

Даний Реєстр створений і його функціонування забезпечене на підставі Закону України «Про публічні електронні реєстри», розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2022 р. № 434 «Питання виконання Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року», в якому містяться відомості з обмеженим доступом, зокрема про дітей.

Передбачено, що у Єдиному реєстрі осіб акумулюватиметься інформація щодо всіх депортованих або примусово переміщених осіб, а також визначено, що Національне інформаційне бюро вестиме збір та внесення інформації до Реєстру на основі щомісячного подання від міністерств, центральних і місцевих органів влади, голів обласних та Київської міської військових адміністрацій.

Станом на травень 2024 року реєстром обліковано 19 546 випадків примусового переміщення та депортації дітей.

Співпраця з міжнародними партнерами та зусилля України для формування порядку денного, спрямованого на захист прав дитини

17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордери на арешт президента Росії Владіміра Путіна та Уповноваженої при президентові РФ з прав дитини Марії Львової-Белової через незаконну депортацію українських дітей, а 27 квітня Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила Резолюцію, в якій визнала примусове переміщення українських дітей у Росію геноцидом. Президент України презентував Українську Формулу миру, яка включала 10 стрижневих напрямів. Четвертим пунктом Української Формули Миру зазначено повернення до України всіх військовополонених, цивільних заручників та депортованих і примусово переміщених дітей¹⁷⁰, а координує реалізацію цього пункту Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У 2023 році світова спільнота згуртувалася навколо нової проблеми, пов'язаної із депортацією Росією українських дітей, відпрацьовуючи нові інструменти для реагування. Україна пропонує низку форматів, в яких країни-партнери та організації можуть як долучатися до спільних дій, так і працювати окремо: як перемовники, підтримувати напрями роботи, пов'язані із захистом прав дитини.

Міжнародна коаліція за повернення українських дітей

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини координує реалізацію пункту 4 Української Формули Миру – «Звільнення полонених і депортованих осіб». Українською Формулою Миру визначено, що результатом виконання пункту буде

¹⁶⁹ Постанова КМУ від 18.04.2023 № 339 «Деякі питання захисту осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України». Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-zakhystu-osib-u-tomu-chysli-ditei-deportovanykh-abo-prymusovo-peremishchenykh-u-zv'iazku-iz-zbroinoiu-ahresiieu-rosiiskoi-federatsii-proty-ukrainy-i180423-339>

¹⁷⁰ Ukraine's Peace Formula Philosophy / Офіційне інтернет-представництво Президента України: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/53/32af8d644e6cae41791548fc82ae2d8e_1691483767.pdf

повернення додому всіх українських громадян, яких утримують в Росії та на всіх ТОТ України: це військовополонені, інтерновані, цивільні, примусово переміщені і депортовані особи, включно з дітьми. Разом із тим, на виконання пункту 4 «Звільнення всіх полонених і депортованих» працює створений Україною план дій Bring Kids Back UA.

У жовтні 2023 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у складі української делегації під час зустрічі на Мальті представив результати роботи української сторони, а також потенційні напрями, які потребують участі інших країн, для проведення перемовин, посилення тиску, документування фактів злочинів, а також важливого завдання – реабілітації та реінтеграції тих українців, які повернулися додому. В рамках перемовин канадська сторона виступила з ініціативою започаткувати Міжнародну коаліцію за повернення депортованих дітей і консолідувати зусилля різних країн для досягнення цієї мети.

8 грудня 2023 року проведено першу зустріч Міжнародної коаліції країн для повернення українських дітей. Захід, який відкривав Президент України Володимир Зеленський, зібрав представників понад 70 країн та міжнародних організацій. Головною метою Коаліції стала координація взаємних зусиль та активізація співпраці між Канадою, Україною та державами-партнерами для розв'язання проблеми незаконної депортації та примусового переміщення українських дітей Росією. Станом на 1 червня 2024 року 37 країн є учасниками Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, ще декілька країн приєдналися до Коаліції як спостерігачі¹⁷¹.

У лютому 2024 року у Києві було проведено перше засідання Міжнародної Коаліції за повернення українських дітей під головуванням Керівника Офісу Президента України Андрія Єрмака та міністерки закордонних справ Канади Мелані Жолі¹⁷². Канадська сторона проголосила готовність посилити роботу України на міжнародній арені в питаннях комунікації та адвокації повернення українських дітей, зокрема через розширення переліку країн, які приєднуються до цієї ініціативи, з числа країн Глобального Півдня.

11 квітня 2024 року під співголовуванням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини України, послів Канади та Норвегії відбулося друге пленарне засідання Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, на якому були представлені конкретні проєкти для залучення країн – членів коаліції до роботи над поверненням та реінтеграцією викрадених Росією українських дітей.

Під час засідання Україна презентувала конкретні проєкти та пропозиції щодо залучення країн до активної роботи з повернення незаконно депортованих і примусово переміщених Росією дітей.

Пропоновані ініціативи охоплюють такі сфери:

- виявлення місцезнаходження незаконно депортованих і примусово переміщених дітей України;
- розроблення механізмів їх повернення, участі у дипломатичних переговорах;
- підготовку та видачу документів для встановлення особи дітей і членів їхніх сімей, зокрема, необхідних для переміщення через кордон і, відповідно, фізичного повернення дітей в Україну;

¹⁷¹ Україна та Канада провели друге пленарне засідання Міжнародної коаліції за повернення українських дітей за участю 35 країн / Bring Kids Back UA, 11.04.2024: <https://www.bringkidsback.org.ua/media/ukraine-and-canada-held-the-2nd-meeting-of-the-international-coalition-for-the-return-of-ukrainian-children-involving-35-countries>

¹⁷² Під керівництвом Андрія Єрмака та Мелані Жолі запущено роботу Міжнародної коаліції за повернення українських дітей – Офіційне інтернет-представництво Президента України, 02.02.2024: <https://president.gov.ua/news/pid-kerivnictvom-andriya-yermaka-ta-melani-zholi-zapusheno-r-88709>

- підтримку дітей після повернення, сприяння возз'єднанню дітей з рідними або розміщенню в закладах сімейних форм виховання, надання необхідної реабілітаційної допомоги;
- забезпечення доступу до правосуддя для дітей – жертв і свідків злочинів;
- притягнення винних в організації незаконних дій щодо українських дітей до юридичної відповідальності.

Участь посередників у поверненні українських дітей та підтримка міжнародних партнерів

У липні 2023 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини провів зустріч з Прем'єр-міністром – міністром закордонних справ Держави Катару шейхом Мохаммедом бін Абдулрахманом Аль-Тані. Ця зустріч дала можливість надалі співпрацювати упродовж року, а також налагодити роботу Катару в посередництві щодо повернення українських дітей з Російської Федерації до України. В липні Уповноважений здійснив візит до Катару, закріпивши домовленості конкретними кроками, як саме країни можуть взаємодіяти для повернення українських дітей. За результатом посередництва Катару низка дітей повернулася в Україну до своїх батьків та законних представників.

Держава Катар, як провідний посередник у процесі возз'єднання дітей у російсько-українському міжнародному збройному конфлікті, організувала також Програму оздоровлення та відновлення для сімей, яким Офіс Омбудсмена України допоміг возз'єднатися в межах реалізації затвердженого плану дій Президента України Bring Kids Back UA. Уповноважений працює над подальшим поверненням дітей додому, під час останнього візиту до Катару було передано список з іменами дітей, яких потрібно повернути в Україну (тоді це було 561 імен)¹⁷³.

Україна продовжує шукати партнерів для повернення кожної депортованої та примусово переміщеної дитини. Уповноважений впродовж року мав серію зустрічей з представниками Ватикану, зокрема зі спецпредставником Ватикану, кардиналом Маттео Зуппі¹⁷⁴, який прибув в Україну за дорученням Папи Римського Франциска. Україна високо цінує зусилля Ватикану, спрямовані на повернення дітей та встановлення миру в Україні.

¹⁷³ Під прицілом РФ: люди, чий майбутнє не відомо / Дайджест Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини № 4, 2024: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/3-ukr-web.pdf>

¹⁷⁴ Омбудсман Дмитро Лубінець зустрівся із спецпредставником Ватикану, який прибув в Україну за дорученням Папи Римського / Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/news_details/ombudsman-dmitro-lubinec-zustrivsyia-iz-specpredstavnikom-vatikanu-yakij-pribuv-v-ukrayinu-za-doruchennyam-papi-rimskogo

Підтримку на окремих етапах повернення дітей, їхньої реабілітації та реінтеграції надає Дитячий фонд ООН, УВКБ ООН та МКЧХ.

Міжпарламентська взаємодія

Парламентська асамблея Ради Європи 27 квітня 2023 року під час дебатів на весняній сесії ухвалила Резолюцію «Депортація та примусове переміщення українських дітей та інших цивільних осіб до Російської Федерації та тимчасово окупованих територій України: створення умов повернення, зупинка вчинення злочинів та покарання винних» та рекомендації до неї¹⁷⁵.

У вказаній Резолюції зазначається, що Росія, проводячи примусове переміщення та депортацію дітей, часто нав'язує українським дітям російське громадянство, чим порушує права дітей на ідентичність і сприяє незаконному усиновленню українських дітей російськими сім'ями. Такі практики заборонені і заслуговують на переслідування як воєнні злочини та злочини проти людяності, а примусове переміщення має кваліфікуватися як злочин геноциду¹⁷⁶.

Послідовна позиція ПАРЄ підтверджує відданість своїй ролі посередника в підтримці української влади та низки міжнародних організацій у «визначенні найшвидших засобів виявлення та сприяння ефективному пошуку дітей» з доступом за можливості до якомога детальнішої інформації про їхні особи та умови депортації чи примусового переміщення Російською Федерацією.

Після термінових дебатів ПАРЄ одностайно 23 січня 2024 року ухвалила Резолюцію щодо становища дітей України¹⁷⁷ на основі доповіді української делегації на чолі із членом Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки, віцепрезидентом ПАРЄ та головою спеціального Комітету ПАРЄ з питань становища українських дітей, народною депутаткою України Оленою Хоменко (Україна, ЕС/ДА), у якій наголошується на нагальній необхідності вирішення ситуації та долі українських дітей, примусово переміщених і депортованих на тимчасово окуповані території України, до Російської Федерації та Білорусі.

В ухваленому тексті Резолюції підкреслюється, що «всі українські діти мають право користуватися правами та свободами, закріпленими у відповідних міжнародних документах з прав людини», і наголошується на тому, що «найкращі інтереси дитини мають переважати в усіх процесах ухвалення рішень, що їх стосуються», посилюючи прин-

Олена Зеленська під час виступу на засіданні ПАРЄ: Наші діти – майбутнє всього світу, їх потрібно якомога швидше визволити з російського полону

175 Ми разом – проти російської агресії – ПАРЄ ухвалила восьму Резолюцію щодо України з початку повномасштабного вторгнення / Прес-служба Апарату Верховної Ради України, 28.04.2023: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/235796.html>

176 Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators / Res. 2495 – Resolution – Adopted text: <https://pace.coe.int/en/files/31776/html>

177 Situation of the children of Ukraine/ Report | Doc. 15901 | 24 January 2024: pace.coe.int/en/files/33322/html

цип, згідно з яким діти ніколи не повинні використовуватися як «засоби тиску або як військові трофеї».

Триває робота щодо створення міжпарламентського майданчику для постійної роботи з питання повернення депортованих та примусово переміщених дітей на базі ПАРЄ. 46 країн-членів Ради Європи долучаються до розв'язання питання стосовно становища українських дітей, створивши відповідну платформу, очолить делегацію Президент ПАРЄ Теодорос Руссопулус¹⁷⁸.

Разом із тим, Міжпарламентський Союз є унікальною інституцією, що на регулярній основі збирає парламентарів з усіх куточків Земної кулі, які представляють усі різновиди державного устрою та весь спектр політичних партій¹⁷⁹. Україна стала членом МПС у липні 2019 року¹⁸⁰. Наразі Міжпарламентський союз налічує 173 члени та 11 асоційованих членів¹⁸¹. Члени Робочої групи МПС прагнуть брати участь у парламентській дипломатії та зосереджуватися на невеликих кроках, які зрештою можуть призвести до діалогу, кращого розуміння та можливих позитивних гуманітарних результатів.

Під час одинадцятого засідання у жовтні 2023 року в рамках 147-ї Асамблеї МПС у Республіці Ангола (у місті Луанда) Робоча група погодилася включити п'ятий пункт для обговорення: тему дітей, переміщених внаслідок конфлікту. Зокрема, Робоча група висловила готовність вирішити проблему, зазначену у верифікованих звітах ООН про розлучених дітей, які опинилися заблокованими на російсько-українському кордоні або вздовж лінії військового контролю в зоні конфлікту без батьків чи законних представників. За результатами роботи було зібрано інформацію з цього питання від делегацій України та Російської Федерації та отримано декілька повідомлень, що містять суперечливі описи щодо ситуації дітей, переміщених внаслідок конфлікту. Робоча група МПС зазначила, що хоча і українські, і російські офіційні особи визнають, що тисячі дітей було переміщено з України до Російської Федерації або на контрольовані РФ території з початку війни, пояснення відрізняються (викрадення чи гуманітарна евакуація).

14 березня 2024 року Робоча група МПС провела онлайн-брифінг разом із Комітетом МПС зі сприяння дотриманню міжнародного гуманітарного права за участю експертів Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Комітету ООН з питань з прав дитини (CRC), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) і Спеціального доповідача ООН з прав людини внутрішньо переміщених осіб, приділивши особливу увагу дітям. Під час цієї сесії Робочу групу було поінформовано про необхідність потужнішої політичної підтримки для посилення міжнародних механізмів возз'єднання дітей і батьків.

25 березня 2024 року Робоча група МПС під час 148-ї Асамблеї МПС провела своє дванадцяте засідання та подальші слухання з делегаціями України та Російської Федерації.

Сторони погодилися поглибити співпрацю з МПС щодо питання дітей, переміщених внаслідок конфлікту, обмінюватися додатковою інформацією за запитом і працювати над розробкою більш конкретних і структурованих процедур для підтримки возз'єднання сімей. Через два роки після свого першого візиту в Україну та Російську Федерацію робоча група прагне продовжувати свої зусилля, щоб сприяти мирному вирішенню війни в Україні¹⁸².

178 Situation of the children of Ukraine: PACE calls for urgent measures and international co-operation /25.01.2024: <https://pace.coe.int/en/news/9362/situation-of-the-children-of-ukraine-pace-calls-for-urgent-measures-and-international-co-operation>

179 Міжпарламентський Союз / Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків Апарату Верховної Ради України: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1723_IPU_General_Info.htm

180 Ukraine | Inter-Parliamentary Union. Режим доступу: <https://www.ipu.org/parliament/UA>

181 IPU members. Режим доступу: <http://archive.ipu.org/english/membshp.htm>

182 148th Assembly and related meetings | Inter-Parliamentary Union, Results-148Assembly-WEB-e.pdf: <https://www.ipu.org/event/148th-assembly-and-related-meetings>,

30 червня 2023 року, після одноголосного рішення, ухваленого Постійним комітетом під час 30-ї щорічної сесії Парламентської асамблеї ОБСЄ у Ванкувері (Канада), Асамблея заснувала Групу парламентської підтримки України для консолідації практичних і політичних зусиль ПА ОБСЄ на підтримку України з огляду на загарбницьку війну РФ проти України¹⁸³. У лютому 2024 року Президентка ПА ОБСЄ Пія Каума побувала з візитом у Києві, виступила перед Верховною Радою України, закликала РФ понести відповідальність за свої дії та висловила підтримку народу України в його боротьбі з агресором. Також, у рамках зазначеного візиту, в Центрі захисту прав дитини, відбулася зустріч Уповноваженого ВРУ з прав людини Дмитра Лубінця із Президенткою ПА ОБСЄ Пією Каума та делегацією Спеціального комітету ПА ОБСЄ «Парламентська група підтримки України». Учасники зустрічі обговорили питання стосовно українських дітей та щодо цинічних воєнних злочинів, які РФ проти них вчиняє. Уповноважений ВРУ з прав людини поінформував про масові депортації та навмисне викрадення українських дітей для подальшої русифікації, а також зазначив, що це не просто жорстокі випадковості війни, а спланована геноцидна політика.

¹⁸³ OSCE parliamentarians meet in Vancouver for Annual Session, establish new parliamentary working group on Ukraine: <https://www.oscepa.org/en/news-a-media/press-releases/press-2023/osce-parliamentarians-meet-in-vancouver-for-annual-session-establish-new-parliamentary-working-group-on-ukraine>

РОЗДІЛ 4. Міжнародні інструменти моніторингу дотримання прав дитини та фіксації міжнародних злочинів

Упродовж звітнього періоду від початку повномасштабного вторгнення і до 1 червня 2024 року низка міжнародних організацій задіяла спеціальні інструменти для вивчення ситуації з порушенням прав людини в Україні в умовах міжнародного збройного конфлікту, зокрема приділяючи увагу питанню депортації та примусового переміщення українських дітей. Існує великий потенціал щодо підвищення рівня впливу таких інструментів на держави, що порушують Статут ООН і норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Водночас варто зауважити, що ключовий орган, який відповідає за міжнародну безпеку в світі — Рада Безпеки ООН — упродовж звітнього періоду ставала майданчиком для пропаганди і дезінформаційних кампаній Росії в залі засідань під час обговорень безпекової і гуманітарної ситуації в Україні. Шість із дев'яти неформальних зустрічей за «формулою Аррія» з лютого 2022 до червня 2024 року з питань, пов'язаних з Україною, були ініційовані державою-агресором¹⁸⁴. Статус постійного члена Ради Безпеки ООН дозволяє Росії самостійно обирати кількість таких засідань, визначати учасників та запрошених спікерів. Такі неформальні засідання були задумані у 1992 році як можливість проводити відвертий і приватний обмін думками у прямому діалозі з високими представниками урядів і міжнародних організацій в рамках гнучкої процедурної структури з особами, яких запрошує член або члени Ради¹⁸⁵. Але наразі такі засідання радше слугують легітимізації необґрунтованих заяв Російської Федерації щодо вини України та «колективного заходу» у війні, а також виправдовує застосування збройних сил проти цивільного населення.

Важливо також відзначити, що вперше за історію існування ООН до списку грубих порушників прав дитини увійшов постійний член Ради Безпеки ООН — Російська Федерація. При цьому до Росії застосовано менше вимог, ніж того вимагається від інших країн, які підпадають під моніторинг через порушення прав дитини в умовах збройного конфлікту. Наприклад, Росія — єдина країна ООН, до якої не ставиться вимога надання гуманітарного доступу та доступу міжнародних організацій на тимчасово окуповану нею територію та до місць перебування й утримання дітей на території Російської Федерації

Відповідно, міжнародний збройний конфлікт в Україні і збройна агресія Російської Федерації прямо вказують на потребу реформи всередині ООН. Україна докладає максимум зусиль для використання чинних інструментів міжнародних організацій для документування міжнародних злочинів та донесення правдивої інформації до світової спільноти.

¹⁸⁴ Arria-formula Meetings Dashboard | United Nations Security Council. Режим доступу: <https://www.un.org/securitycouncil/content/repertoire/research-tools/Arria-formula>

¹⁸⁵ Working Methods Handbook | United Nations Security Council. Режим доступу: <https://www.un.org/securitycouncil/content/background-note>

Звіт Генерального Секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів

У червні 2023 року вийшла доповідь Генерального Секретаря ООН «Діти та збройні конфлікти» A/77/895-S/2023/363^{186,187}. Звіт готується Спеціальним представником Генерального секретаря з питання дітей у збройних конфліктах¹⁸⁸ та подається на розгляд і представлення Генеральному Секретарю відповідно до Резолюції Ради Безпеки 2427 (2018)¹⁸⁹. Звіт містить інформацію про тенденції щодо впливу збройних конфліктів на дітей та інформацію про вчинені порушення, як того вимагає Рада у своїй Резолюції 1612 (2005) та наступних Резолюціях. Цей звіт є одним із чотирьох звітів, для якого MRM (Monitoring and Reporting Mechanism) генерує інформацію, він має такі складові:

- a надає інформацію про порушення, скоєні сторонами конфлікту в конкретних ситуаціях у країні;
- b оновлює прогрес у виконанні Резолюцій Ради Безпеки щодо дітей у збройному конфлікті, включно зі створенням MRM (Monitoring and Reporting Mechanism) та діалогом зі сторонами конфлікту щодо зобов'язань стосовно захисту дітей та планів дій;
- c містить цільові рекомендації широкому колу заінтересованих сторін щодо просування порядку денного стосовно захисту дітей;
- d до нього додаються списки державних і недержавних осіб, які вчиняють грубі порушення щодо дітей.

Як зазначалося вище, Російська Федерація потрапила до переліку порушників прав дитини. Критерії виключення¹⁹⁰ зі списку визначені і вказують на те, що сторона конфлікту, державна чи недержавна особа, повинна вступити в діалог з ООН для підготовки та реалізації конкретного плану дій протягом визначеного часу, щоб припинити та попередити серйозні порушення прав дітей, про що йдеться у звіті Генерального секретаря про дітей у збройних конфліктах відповідно до Резолюції Ради Безпеки 1539 (2004), 1612 (2005) і 1882 (2009).

Важливо, що попри критерії¹⁹¹, визначені Генеральним секретарем ще в 2010 році, План для Російської Федерації¹⁹² не містить обов'язкового положення про забезпечення доступу на територію районів, що перебувають під контролем відповідної сторони, а також до баз, таборів, навчальних центрів, вербувальних пунктів та інших подібних об'єктів для контролю та перевірки дотримання рішень у рамках угоди про доступ, яке буде спільно узгоджене між Організацією Об'єднаних Націй та конкретною стороною.

Важливо зазначити, що на сайті Офісу Спеціальної представниці вказано, що остання держава, з якою було укладено План дій – Ірак, у березні 2023 року¹⁹³. Станом на 9 червня 2024 року на сайті не міститься жодної інформації про Російську Федерацію як порушника прав дитини в умовах збройних конфліктів, попри наявність відповідної Резолюції та доповіді Генерального Секретаря ООН.

На момент підготовки цієї Доповіді очікується оновлений звіт спецпредставниці, який охопить події 2023 року.

186 Secretary-General Annual Report on Children and Armed Conflict: <https://childrenandarmedconflict.un.org/document/secretary-general-annual-report-on-children-and-armed-conflict-2/>

187 s/2023/363 – Children and armed conflict Report of the Secretary-General: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2F2023%2F363&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>

188 Virginia Gamba de Potgieter / UN: <https://www.un.org/sg/en/content/profiles/virginia-gamba-de-potgieter>

189 s/res/2427(2018) – Adopted by the Security Council at its 8305th meeting, on 9 July 2018: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2FRES%2F2427\(2018\)](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2FRES%2F2427(2018))

190 ANNEX XIII: LISTING AND DELISTING CRITERIA: https://www.mrmtools.org/files/13_Annexe_XIII_Listing_and_Delisting_Criteria.pdf

191 Ibid.

192 UN Special Representative of Secretary-General for Children and Armed Conflict Concluded Visit to the Russian Federation: <https://childrenandarmedconflict.un.org/2023/05/un-special-representative-of-secretary-general-for-children-and-armed-conflict-concluded-visit-to-the-russian-federation/>

193 Action Plans – Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict: <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/action-plans/>

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

У 35-й доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 серпня 2022 року до 31 січня 2023 року, підготовленій за результатами роботи Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні (ММПЛУ), УВКПЛ задокументувало¹⁹⁴ випадки переміщення з окупованих частин Донецької, Харківської, Херсонської, Київської, Одеської та Запорізької областей до Російської Федерації цивільних осіб, зокрема дітей та дорослих із закладів соціального догляду, дорослих зі слідчих ізоляторів і пенітенціарних установ, а також дітей без супроводу. Деякі задокументовані випадки можуть дорівнювати примусовому переміщенню й депортації всупереч Женевській конвенції IV. Як і раніше, фактичний масштаб примусового переміщення та депортації оцінити складно, частково через відсутність доступу до окупованої Росією території України й до території РФ. 27 травня 2022 року з окупованого Донецька до Російської Федерації було депортовано групу з 31 дитини (16 хлопчиків і 15 дівчаток) з Донецької області. Ці діти перебували в інтернатних закладах, загубилися або були розлучені з батьками чи опікунами під час бойових дій. Так, дівчинка, яка проходила лікування в Маріуполі, у березні була переміщена до Донецька із групою інших дітей. З Донецька її відправили до закладу поблизу Москви, а восени помістили в прийомну сім'ю в Московській області. Її сім'я, що перебувала на підконтрольній Уряду України території, нічого не знала про долю та місцезнаходження дівчинки. І хоча родичі знали зі ЗМІ, що вона у Росії, станом на 31 грудня 2022 року вони не мали з нею жодних контактів. Трьох дітей з цієї ж групи вивезли до Росії після того, як їхній батько не пройшов «фільтрацію», був затриманий та підданий насильницькому зникненню з боку Збройних сил Російської Федерації та пов'язаних із ними груп. Ще четверо дітей із цієї групи були вивезені до Російської Федерації після того, як їхня прийомна мати зникла під час бойових дій у Маріуполі. Одного хлопчика перемістили з району Маріуполя, де він жив із родичами, до Донецька, а згодом до Росії, попри його сімейні зв'язки в Україні. Його передали в прийомну сім'ю в Московській області й видали йому російський паспорт. Уповноважена при Президентові Російської Федерації з прав дитини повідомила, що особисто взяла на виховання одного з хлопчиків із цієї групи і що у вересні він отримав російське громадянство. Згідно зі статтею 50 Женевської конвенції IV, Російській Федерації заборонено вносити зміни в особистий статус переміщених дітей, зокрема змінювати їхнє громадянство.

Незалежна міжнародна слідча комісія ООН щодо України

Незалежну міжнародну слідчу комісію щодо України було створено Радою з прав людини ООН 4 березня 2022 року відповідно до Резолюції 49/1¹⁹⁵ для розслідування всіх заявлених порушень прав людини, порушень міжнародного гуманітарного права та пов'язаних злочинів у контексті агресії проти України з боку Російської Федерації. Мандат Комісії з розслідування ще на один рік продовжила Рада 4 квітня 2023 року у своїй Резолюції 52/32¹⁹⁶.

У Доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні від 19 жовтня 2023 року зазначається¹⁹⁷, що Комісія встановила: в деяких розслідуваних нею випадках такі переміщення відбулися з порушенням міжнародного гуманітарного

¹⁹⁴ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 24.03.2023: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf>

¹⁹⁵ A/HRC/RES/49/1 – Resolution adopted by the Human Rights Council on 4 March 2022: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2FRES%2F49%2F1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>

¹⁹⁶ A/HRC/RES/52/32 – Resolution adopted by the Human Rights Council on 4 April 2023: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2FRES%2F52%2F32&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>

¹⁹⁷ A/78/540. Переклад українською сигнального невідредагованого примірника: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-UA.pdf>

права та кваліфікуються як незаконні переміщення або депортації. Досліджені Комісією окремі випадки у сукупності суперечать правовій вимозі про тимчасовість евакуації дітей, а отже, переміщення дітей є незаконною депортацією, що становить воєнний злочин. Комісія продовжила розслідувати повідомлення про переміщення та депортацію дітей з України до Російської Федерації або на окуповані Росією частини України.

У 2024 році Комісія зосередила свою увагу на випадку переміщення 46 дітей з Херсонського обласного будинку дитини до тимчасово окупованого Криму, яке відбулося за наказом російської влади 21 жовтня 2022 року. У цьому закладі перебували діти віком від народження до п'яти років. Після ознайомлення з різними джерелами інформації Комісія дійшла висновку, що переміщення групи дітей з Херсонського обласного будинку дитини до Криму не було тимчасовим, а отже, прирівнюється до воєнного злочину, що полягає у незаконному переміщенні¹⁹⁸.

Московський механізм ОБСЄ

30 березня 2023 року делегації 45 держав-учасниць Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) після консультацій з Україною задіяли Московський механізм згідно з пунктом 8 Московського документа. Вони направили прохання, щоб Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) звернулося до України за погодженням запрошення місії експертів для «вирішення проблеми депортації дітей в умовах порушення прав людини та гуманітарних наслідків агресивної війни Росії проти України». За результатами цього запиту, 4 квітня 2023 року Україна сформуvala місію у складі трьох експерток – професорки Вероніки Білкової (Чехія), докторки Сесілі Геллештвейт (Норвегія) та докторки Еліни Штейнерте (Латвія).

У Звіті про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини про воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації¹⁹⁹, місія встановила, що починаючи з 24 лютого 2022 року, і навіть до цієї дати, значна кількість українських дітей була переміщена з території України на тимчасово окуповані території, а також на територію Російської Федерації. Хоча точні цифри залишаються невідомими, факт масштабного переміщення українських дітей не заперечується ані Україною, ані Росією. У цьому звіті основна увага приділяється дітям-сиротам і дітям без супроводу, оскільки вони є найбільш уразливими групами серед дітей – переміщених осіб.

Місія також виявила, що невиправдане тривале перебування або необґрунтовані логістичні перешкоди порушують обов'язок сприяти возз'єднанню та суперечать принципам, втіленим у ЖК-IV, згідно з якими єдність сім'ї необхідно захищати та поважати. Крім того, Місія вважає, що переміщення Росією українських дітей на тимчасово окуповані території чи на територію Росії, у поєднанні з веденням воєнних дій, відбувається з ігноруванням її обов'язку згідно з ЖК-IV створити обов'язкові механізми для відстеження цих дітей, а також повідомляти про їхнє місцезнаходження та сприяти їхній репатріації або возз'єднанню з родинами, і є порушенням Женевських конвенцій (ЖК), що обтяжує серйозність інших порушень. Більше того, Місія доходить висновку, що передавання дітей без супроводу на усиновлення або застосування до них подібних заходів асиміляції є несумісним з ЖК IV. Зміна громадянства українських дітей є порушенням статті 50(2) ЖК-IV. Це також суперечить принципам, втіленим у ЖК-IV, згідно з якими єдність сім'ї необхідно захищати та поважати. Сприяння перевихованню та постійній інтеграції в російські родини є підтвердженням того, що переміщені українські діти дійсно є жертвами депортації в розумінні статті 49 ЖК-IV²⁰⁰.

198 A/HRC/55/66. Неофіційний переклад українською сигнального невідредагованого примірника: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-55-66-auv-ua.pdf>

199 Організація з безпеки та співробітництва в Європі Бюро з демократичних інститутів і прав людини, 180/2023: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560.pdf>

200 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 49: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

Рекомендації

Державі Україна:

- забезпечити системну підтримку дітей, постраждалих внаслідок збройної агресії проти України, зокрема, дітей, що були депортовані чи примусово переміщені РФ, через впровадження державної програми довгострокової підтримки;
- налагодити постійний збір та систематизацію інформації про факти порушення прав громадян України, зокрема дітей, на тимчасово окупованій території та території Російської Федерації в умовах воєнного стану;
- розбудовувати мережу потенційних батьків-вихователів, які готові влаштувати дітей в родини після їх повернення з депортації/примусового переміщення, та провести необхідне навчання;
- продовжити докладати зусилля для розширення кола учасників Міжнародної коаліції за повернення українських дітей та вивчити можливості для співробітництва з іншими країнами для надання допомоги дітям, які постраждали або стали свідками насильства в умовах збройного конфлікту, включаючи гендерне насильство, розлучення із родиною тощо;
- розробити та інтегрувати довгострокові програми з надання психологічної та медичної реабілітації дітям, які постраждали або стали свідками насильства в умовах збройного конфлікту, включно з гендерним насильством, розлученням із родиною тощо;
- розробляти спеціальні навчальні програми із заповненням прогалів у навчанні для дітей, які перебували під окупацією і в зоні активних бойових дій та втратили в знаннях; розробити програму освітньої реінтеграції та демілітаризації, яка включає роботу з дітьми, їхніми законними представниками, а також передбачає підготовку спеціалістів щодо роботи з дітьми, постраждалими внаслідок збройної агресії проти України, зокрема, дітьми, що були депортовані чи примусово переміщені РФ.

Міжнародним організаціям та країнам-партнерам:

- брати активну участь у засіданнях з реалізації Української Формули Миру, зокрема пункту 4 Формули Миру, яка передбачає повернення депортованих дітей в Україну;
- долучатися до складу учасників і роботи в рамках Міжнародної Коаліції за повернення українських дітей;
- активізувати зусилля з отримання від уповноважених органів РФ інформації щодо кількості та місцезнаходження українських дітей, депортованих до Росії або переміщених в межах тимчасово окупованих територій;
- вимагати виконання рекомендацій, наданих Російській Федерації Комітетом ООН з прав дитини під час останнього циклу звітування у 2024 році;
- докласти максимальних зусиль для отримання гуманітарного доступу та доступу для проведення моніторингу інституцій, в яких перебувають діти, депортовані з України до Росії;
- сприяти комунікації між представниками України та РФ щодо ефективного та безпечного повернення дітей, депортованих до Росії, в Україну;
- підтримувати фінансово й організаційно програми, спрямовані на реабілітацію і реінтеграцію дітей – жертв міжнародних злочинів;
- вимагати безумовного повернення в Україну всіх дітей, депортованих до Росії.

Перелік скорочень

«ДНР» – тимчасово окупована до 24 лютого 2022 року частина території Донецької області України (так звана «Донецька народна республіка»)

ДП – державне підприємство

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗСУ – Збройні сили України

«ЛНР» – тимчасово окупована до 24 лютого 2022 року частина території Луганської області України (так звана «Луганська народна республіка»)

МГП – міжнародне гуманітарне право

МЗК – міжнародний збройний конфлікт

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МПС – Міжпарламентський Союз

НІБ – Національне інформаційне бюро

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОГП – Офіс Генерального прокурора

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи

РБ – Республіка Білорусь

РФ – Російська Федерація

СБУ – Служба безпеки України

«СВО» – так звана «спеціальна військова операція» (як називає Росія свою війну проти України)

ССГ – Спільна слідча група

ТОТ – тимчасово окуповані території

НОТАТКИ

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine